

Araştırma Makalesi / Research Paper

GÜNEY SİBİRYA'DA (ALTAY BÖLGESİ) BİR AYDINLANMA HAREKETİ OLARAK AK CAÑ / SÜT CAÑ (BURHANİZM): TEŞEKKÜLÜ, TEMEL İLKELERİ VE TARİHİ SEYRİ

İbrahim DİLEK*

Öz

Rus-Japon Savaşı (8 Şubat 1904-5 Eylül 1905) sırasında Batı literatüründe Burhanizm olarak bilinen fakat Altay Türklerinin *Ak Cañ* (Ak Din) veya *Süt Cañ* (Süt Dini) olarak adlandırdıkları inanç sistemi 1904 yılında ortaya çıkmıştır. Bu din, halkını baskıdan kurtarmak için geri dönecek bir kağan olan Oyrot Kaan'ın dönüşüne dair efsaneler ve Amır Sanaa ile Şunu gibi bir takım tarihî şahsiyetlerden ilham almıştır. Bu inanç sistemi dünyanın değişik yerlerinde benzerleri görülen *nativistic movement* (yrelliği canlandırma) hareketi olarak da kabul edilebilir. Ak Cañ; Ruslara, Rus olan her şeye, Hristiyanlığa ve Altay Şamanizmi'ne bir tepki olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen zaman içinde Altay Şamanizmine ait bazı unsurları tekrar bünyesine almıştır. Bu inanç sisteminin ortaya çıkışını hazırlayan çeşitli etkenler vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Ruslara duyulan nefret, Rusların adaletsiz ve haksız bir şekilde Altay topraklarına yerleşmesi, Rus tüccarların ekonomik baskısı, msyonerlerin baskısı, Altay Şamanizminin Hristiyanlık karşısındaki zayıflığı ve ihtiyaçlara cevap veremez hâle gelmesi, Moğol Budistlerin propagandası, Rus-Japon savaşının yarattığı gerginliğine bağlı olarak Altay Türkleri arasında ortaya çıkan Japon sempatisi. Bu sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan Burhanizm (Ak Cañ/Süt Cañ), SSCB'nin 1991'de dağılmasından sonra Altay Türkleri için kimlik arayışlarında en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 05.11.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 19.11.2021

Makalenin Künyesi: Dilek, İ. (2022). "Güney Sibiryada (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Cañ/Süt Cañ (Burhanizm): Teşekkülü, Temel İlkeleri ve Tarihi Seyri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 53, 79-132

DOI: 10.24155/tdk.2022.199

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. ibrahim.dilek@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000000336974088

Anahtar Sözcükler: Altay, Burhanizm, Çet Çelpanov, yerelliği canlandırma, millî kimlik.

Ak Cañ / Süt Cañ (Burhanizm) as an Enlightenment Movement in Southern Siberia (Altai Region): Formation, Historical Course and Basic Principles

Abstract

During the Russo-Japanese War (February 8, 1904 - September 5, 1905), the belief system known as Burhanism in the Western literature, but called Ak Cañ (Ak Religion) or Süt Cañ (Süt Religion) by the Altai Turks, emerged. This religion was inspired by the legends about the return of Oiroot Kaan, a khan who would return to save his people from oppression, and by some historical figures such as Amir Sanaa and Şunu. Ak Cañ/Süt Cañ (Burhanizm) belief emerged and developed among the Altai Turks in 1904. This belief system can also be accepted as the Nativistic Movement, which is seen in different parts of the world. Although Ak Cañ emerged as a reaction to the Russians, everything that is Russian, Christianity, and Altai Shamanism; it has reintroduced some elements of Altai Shamanism over the course of time. It is seen that the attitude against the Russians weakened, especially with the use of Russian words in prayers and the inevitable use of many Russian elements. There are various factors that led to the emergence of this belief system. These can be listed as follows: rage against the Russians; the unjust settlement of the Russians on Altai land; the economic pressure of Russian merchants; the pressure of the missionaries; the weakness of Altai Shamanism against Christianity and its inability to respond to needs; the propaganda of Mongolian Buddhists, and the sympathy for Japan that emerged among the Altai Turks due to the Russian-Japanese tension. Burhanism (Ak Cañ/Süt Cañ), which emerged for these reasons, has become one of the most important elements in the search for identity by Altai Turks after the collapse of the USSR in 1991.

Keywords: Altai, Burhanizm, Chet Chelpanov, revitalizing locality (nativistic movement), national identity.

Giriş

Oyrot-kaan – Çingis hanñiñ elençek-kolonçoğınaiñ çıkkan, onıñ bala-barkazınaiñ eñ kalğançızı... Albatızın taştap barar aldında, Oyrot-kaan adının kuyruğın kezip, tut ağaştı kezip bargan, munañ aydıp bargan: “Adımñiñ kuyruğı oyto çerğe cetire össö, ağaş oyto caranıp, caanap össö, kayra kelerim. Ulu cılda, çagandık sööktü, 12 caştu kıs bala menin keleten öyimdi bilip, kelgenimdi aydar”. (Yamayeva, Şincin 1994: 208)

Oyrot Han, Cengiz Han'ın soyundandır, onun neslinin en sonuncusudur... Halkını arkasında bırakıp ayrıldığında Oyrot Han, atının kuyruğunu kesmiş, bir karaçanı da kesip şöyle demiştir: “Atımın kuyruğu tekrar uzarsa (uzadığında) ve ağaç tekrar canlanıp büyürse (büyüdüğünde) geri

döneceğim. Ejderha yılında, Çagandık boyuna mensup 12 yaşındaki bir kız çocuğu geleceğim zamanı bilip, gelişimi bildirecektir.

Aşağıda anlatılacak her şey, yukarıdaki efsanenin inanılmaz gücüyle ilgilidir. Bu kısa metin, kutsal geçmiş ve bu geçmişin yeniden canlanacağına duyulan inancı anlatır. Efsane, en büyük etkisini bir patlama hâlinde 1904 yılının mayıs-haziran aylarında göstermiş olmasına rağmen etkileri günümüzde de bütün canlılığıyla devam etmektedir.

1904 yılının mayıs ayının ortalarında Altay’ın Onguday bölgesinde o günkü adlandırılmalarıyla Kalmık¹ (1917’den sonra Oyrot) adı verilen Altay Türkleri arasında olağanüstü bir hareketlilik meydana gelmiş, ticaret her gün yapılanın neredeyse on katına çıkmıştır. Bütün sokaklarda geleneksel kıyafetleri içindeki Kalmıklar (Altay Türkleri); atlarının üstünde, kuzu postu başlıklarından sarı ve mavi kurdeleler sarkarak telaş içinde bir hareketlilik hâlinde dirler. Köylerdeki bu durum 18-23 mayıs arasında bir festival havasında devam etmiştir. İnsanlar; alışveriş yapabilecekleri yerlere koşturuyorlar, ellerindeki paralardan bir an önce kurtulmak istercesine ne barut, çay, yiyecek... vs. ama özellikle sarı ve mavi kumaşlar veya bu renklerde iplikler almaktadırlar. Daha on beş gün öncesine göre alışılmadık derecede nakit para, piyasada dolaşımındadır ve yerel tüccarlar şaşkınlık içindedir. Bu hareketlilik, 23 Mayıs Pazar günü öğleden sonraya kadar devam etmiş fakat bu zamandan itibaren bütün Kalmıklar gizemli bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Bakay, Onguday’ın hâlini büyük bir gösterinin ardından hızla boşalan tiyatro sahnesine benzetir (Bakay, 1926: 117).

Yaşananlar ve sebepleri, yakın köylerde gizem dolu söylentilere yol açar. Bölgenin Rus sakinleri korkup endişeye kapılırlar. Kalmıkların kutsal renkleri olan kırmızı ve beyazı niçin sarı ve maviye değiştirdikleri, Şaman tefleriyle birlikte kurbanlık atların kutsal derilerini niçin yaktıkları, Ruslarla birlikte günlük hayatlarına girmiş olan bütün eşya, alet ve edevatı niçin kırıp parçalayarak yok ettiklerine bir anlam veremezler. Söylentiler bir süre sonra bazı duyumların etrafında yoğunlaşır: Kalmıkların tanrısı (Burhan) onlara görünmüştür. Bütün bunları yapmalarını isteyen de O’dur. Bir mit, gerçeğe dönüşmek üzeredir. Gelecek olan, beklenen kurtarıcı Oyrot Han’dır.

Kalmıklar arasındaki bu hareketlilikten endişelenen Ruslar, yerli halkın bir ayaklanma başlatacağı veya kendilerine karşı bir saldırı yapacakları korkusu içine girerler. Bir kısmı panik içinde Rusların daha kalabalık olarak yaşadıkları köylere taşınırken bir kısmı da köylerin giriş ve çıkışlarına

1 20. yüzyılın başlarına kadar olan Rus belgelerinde Altay bölgesinin yerli sakinleri olan Türk boyları, “Kalmıklar” olarak adlandırılmıştır. Bunlara bazen “Dağ Kalmıkları”, “Sınır Kalmıkları” veya Cungarya ve Batı Moğolistan’ın Moğolca konuşan nüfusu olan Kara Kalmıklar’ın aksine Türkçe konuşan bu boylara “Ak Kalmıklar” da denmiştir (Kos’min, 2007: 44).

silahlı nöbetçiler yerleştirir. Bölge güvenlik güçlerinin durumdan haberdar olmaları gecikmez. 26 Mayıs 1904 sabahında Tomsk valisi Starynkeviç, sabah saat dokuzda gece alınan telgraflara bakarken Biysk polis şefi Vasiliy Nikolayeviç Tukmaçev'in gönderdiği telgraf dikkatini çeker: “*Yerel yetkililerin raporları ve sivil şahıslardan gelen mektuplardan alınan bilgilere göre Kana köyü yakınlarındaki Altay göçebe kamplarında kimliği belirsiz bir kişi ortaya çıkarak etrafında topladığı çok sayıdaki insana vaazlar vermektedir. Olay yerine bir misyoner ve düşük rütbeli bir polis memuru gönderilmiştir. Kendilerinden ayrıntılı rapor bekliyorum.*” (Bakay, 1926: 118). Vali, V. N. Tukmaçev'den kısa zamanda ayrıntılı bir rapor istediğini bildirerek, durumdan Barnaul'u da haberdar etmesini ve gerekirse askerî birliklerden yardım talep etmesini ister. Aynı günün akşamı vali, ikinci bir telgraf daha alır. Bu telgrafta dua etmek için toplanan 400 Kalmık'ın arasında yabancı bir unsur bulunmadığı, dinî bir amaçla bir araya geldikleri, bir Kalmık çobanı olan Çet Çelpanov'un karısı ve kızıyla birlikte bu kalabalığı toplayarak Güneş'e ayın düzenledikleri bildirilir. Takip eden günlerde vali ile emniyet güçleri arasındaki yazışmalar devam eder. Kalmıkların düşmanca bir tavır içinde olabileceklerinden endişe edilerek Barnaul'daki askerî birlikten bölgeye yüz asker göndermesi talep edilir. Barnaul'daki birliğin komutanı, yaşanan Rus-Japon savaşı nedeniyle yeterli asker sayısına sahip olmadığını fakat durumun önemine binaen Tomsk yedek taburundan asker gönderebileceğini bildirir. Bir taraftan Rus yetkililer arasındaki bu yazışmalar devam ederken diğer taraftan Kalmıklar arasındaki hareketlilik ve toplanan insan sayısı da giderek artar.

Kalmukların bir araya gelmesini sağlayan sebeplerin başında Oyrot Han ile ilgili yukarıda verilen efsane olmakla birlikte başka sebepler de vardır. Bunlardan biri, Kalmıkların Rusya'ya bağlanması konusunda II. Yekaterina zamanında yapılan anlaşmayı imzalayan o zamanki Altay Türklerinin başçısı Şunu ile ilgili olandır. Altay efsaneleri tıpkı Oyrot Han gibi Şunu'nun da bir gün halkına geri döneceğini, onları tekrar barış ve huzur içinde yöneteceğini anlatır. Efsaneler, Şunu'nun geliş zamanını şöyle belirler: “*Üç Sümer (Beluha) dağının üç zirvesindeki buzullar eridiği zaman.*”. Tarihi kayıtlar Üç Sümer dağının zirvelerinin birindeki buzulların 1900'de, ikincisinin 1904'te eridiğini, üçüncüsünün buzullarında ise kayma olduğunu yazar (Bakay, 1926: 119; Ekeyev, 2014: 14). Böylelikle mitolojik lider Oyrot Han ile tarihi bir şahsiyet olan Şunu, Kalmık algısında birleştirilerek 1904 yılı onlar için kurtuluş zamanı olarak kabul edilmiş, Oyrot Han'ın geleceğine dair güvenleri artmıştır. Artan güven, efsanelerin gerçeğe dönüşmeye başladığına dair birçok söylenti de beraberinde getirmiştir.

Bundan sonra gelişecek olaylar Altay Türklerinin *Ak Cañ* (Ak Din) veya *Süt Cañ* (Süt Dini) olarak adlandırdıkları, Batı literatüründe ise *Burhanizm* olarak bilinen dinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Altay-Sayan halkları kendi dinlerini Şamanizm olarak adlandırmamışlardır. Bunu ifade etmek için kullandıkları terim, “din” veya “dinî inançlar” olarak çevirebileceğimiz “cañ” kelimesidir. V.İ. Verbitsky bu terimin başka anlamlarını da verir: “din, anane, kanun” (Verbitsky, 2005: 77). Burhanizm ortaya çıktığında Altaylar onu *Ak Cañ* olarak adlandırmışlardır. Şamanizm ise *Kara Cañ* (Kara Din) olarak bilinmekteydi. Yakutlar ve Moğollar, Altay Şamanizmini *Kara İnanç* olarak adlandırmışlardır. Lamaizm ise Moğollar ve Buryatlar tarafından *Sarı İnanç* olarak bilinmekteydi (Potapov, 2012: 45). Altay Türkleri, *Ak Cañ*’a inananlara ise *Ak Cañdu* derler.

Rus-Japon savaşı (8 Şubat 1904-5 Eylül 1905) sırasında Batı literatüründe Burhanizm olarak bilinen fakat Altay Türklerinin *Ak Cañ* (Ak Din) veya *Süt Cañ* (Süt Dini) olarak adlandırdıkları inanç sistemi 1904 yılında ortaya çıkmıştır. Bu din, halkını baskıdan kurtarmak için geri dönecek bir kağan olan Oyrot Kaan’ın geri döneceğine dair efsanelerle Şunu ve Amır Sanaa gibi bir takım tarihî şahsiyetlerden ilham almıştır. Bu inanç sisteminin ortaya çıkışını hazırlayan çeşitli etkenler vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir/şu şekilde tartışılabilir:

1. Ruslara duyulan nefret,
2. Rus göçmenlerin Altay topraklarına yerleşmesi,
3. Rus tüccarların ekonomik baskı ve sömürüsü,
4. Misyonerlerin baskısı,
5. Altay Şamanizminin Hristiyanlık karşısındaki zayıflığı ve ihtiyaçlara cevap veremez hâle gelmesi,
6. Moğol Budistlerin propagandası,
7. Rus-Japon gerginliğine bağlı olarak Altay Türkleri arasında ortaya çıkan Japon sempatisi.

Ak Cañ’ın (Burhanizm) doğum tarihi mayıs-haziran 1904’tür. Olaylar, göçebe bir çoban olan Çet Çelpanov (33) ve üvey kızının (12) yaşadıklarını iddia ettikleri durumlarla gelişir. Onların iddialarının birden fazla varyantı vardır. Bunlardan birini Bakay şöyle anlatır: Çarış Nehri’nin Kırılık Nehri’yle birleştiği yerdeki bozkırda küçük bir çoban kıza, iki ilahi kız görünerek ona şöyle derler: “Git, ailene söyle, gece karanlığında yurtlarını terk edip başka bir yurda yerleşinler. Biz yurdunuza geleceğiz.” Çoban kız, eve döner fakat korkudan kimseye bir şey söyleyemez. Hava kararıp karanlık iyice koyulaştığında küçük kızın babası birdenbire aklını yitirmişçesine bir an önce yurttan ayrılmak için güçlü bir istek duyar. O, yurttan

ayrıldığı anda iki gökkuşağı belirir ve hemen ardından küçük kıza görünen iki kız içeri girer. Girenler, niçin yurttan (Şamanik) putların olduğunu sorarak onları yok etmesini isterler. Küçük kız, büyüklerin izni olmadan bunu yapamayacağını söyleyince gelenler ellerini sallamaya başlar. Bunun üzerine putlar kendiliğinden ateşe düşüp alev alıp yanmaya başlar. Gelenler, küçük kızdan komşularına da putlarını yok etmeleri gerektiğini söylemesini isterler. Kız, ertesi gün yaşadıklarını diğer insanlara anlatır fakat onlar kızın delirmiş olduğunu söyleyerek ona inanmazlar. Bunun üzerine şimşekler çakıp yıldırımlar düşer ve daha önce görünen kızlar gelerek “Emirlere inanın, inanmayanlar cezalandırılacaklar. Bütün putlarınızı yok edin.” derler. Bu ilahi kızlar aynı zamanda Altay Hanlığı'nın yeniden kurulacağını da söylerler (Bakay, 1926: 120; Danilin, 1993: 89-90). Burada göksel kızları gören, Çet Çelpanov'un 12 yaşındaki evlatlık kızı Çugul'dur (anlamı öfke). Çakır Çaandık boyuna mensup olan Çugul, yedi yaşında babasını kaybetmiş, bir süre annesiyle yaşadktan sonra on yaşındayken çocuk sahibi olmayan Çet onu evlatlık edinmiştir.

Filatov ise ilahi varlıkların Çet Çelpanov'a da görüldüğünü yazar: “Çet Çelpanov, beyaz bir atın kendisine doğru geldiğini, atın üzerinde beyaz kaftanlı birisinin olduğunu ve onun hemen yakınında iki kişinin daha belirmediğini söyler. İlk atlı, Çet Çelpanov'a anlamadığı dilde bir şeyler söylemeye başlar. Diğer ikisi de atlarından inerek ilk atlının anlaşılması konusmasını çarpık bir şekilde Çet Çelpanov'a tercüme ederler. Gizemli atlı kendisinin Oyrotların başı olduğunu, beklenen zamanın yaklaştığını söyleyerek Çet'e: “Sen günahkâr bir adamsın ama kızın günahsız. Onun aracılığıyla tüm emirlerimi Altaylılara bildireceğim. İlk emirlerim şunlardır²:

“Tütün içmeyin ancak bu alışkanlığınızı kontrol edemezseniz, tütünü iki parça huş ağacı kabuğu ile karıştırın.” [Doğuştan gelen Rus karşıtlığı, anti-ticaret bağımlılığı ve kişisel olarak yönlendirilme. Burada tütün alışkanlığının Altaylıları Ruslara karşı ticari olarak borçlandırmasına karşı tepki de vardır.]

“Tüm kedileri öldürün ve bundan sonra yurtlarınıza girmelerine asla izin vermeyin.” [Evlerinde evcil hayvan besleyen Ruslara karşı anti-Rus tavır, Budist ilkelerin aksine ve muhtemelen hayvanların evcil değil, vahşi ortamlarına ait oldukları şeklindeki yerlilik kavramının bir sembolü.]

2 Ak Cañ'ın yasaklarıyla (20 emir) ilgili pek çok kaynakta bilgi mevcuttur. Bizim faydalandıklarımız için bk. Anohin, A., V., (1927), *Burkhanizm na Zapadnom Altai*, Sibirskie Ogni, 5, 162-167.; Krader, Lawrence, (1956), *A Nativistic Movement in Western Siberia*, American Anthropologist, Volume 58, Issue 2, 282-292.; Balzer, Marjorie Mandelstam, (2006), *Appendix: "White Faith" Ak Jang Commandments*, Anthropology & Archeology of Eurasia, vol. 45 (Winter 2006-7), 89-91 ss.; Filatov, S.B., (2002), *Altai Burkhanizm*, Religion and Society. Essays on the religious life in modern Russia. M. -SPb. Summer Garden, 233-146. Bu çalışmada verilen yasaklar listesindeki köşeli parantez içindeki açıklamaların büyük kısmı KRADER ve BALZER'a ait olmakla birlikte bunlara ANOHIN ve kendi yorumlarımız da dâhil edilmiştir.

Çet Çelpanov (1914), Burhanizmin kurucusu.

“Genç, canlı ağaçları kesmeyin.” [Hem Lamaist hem de Şamanik, kutsal ormanlardaki belirli ağaçlara (huş ağacı, sedir, ardıç, çam, ladin) klanaya yönelik tapınmayla ilgilidir; Rusya’dan gelen göçmen çiftçilerin arazi baskısı nedeniyle ve muhtemelen aynı zamanda anti-gelişmeyi ve Rus karşıtlığına dayalı bir tavır.]

“Yemek için genç sığırları öldürmeyin.” [Sıkı Budist ilkelerin uyarlanması, aynı zamanda Antişamanist ve hayvanların kurban edilmesini engelleme amacı.]

“Hayvanların kanını yemeyin.”

[Uyarlanmış Şamanik kurban ritüeli kan ve kemik sunmayı içermesine

rağmen hayvanların ruhlarının yenilenmesi için burada vurgu, çoğu hayvanın öldürülmesine ve tüketilmesine karşıtlıktır.]

“Buluştuktan sonra, birbirinize *caşkşı* (iyi) deyin ve şimdiye kadar yaptığınız gibi birbirinize nasıl olduğunuzu sormayın.” [Anti-Rus, kişisel ve yeni harekete topluluk oluşturma bağlılığı. Altay Türkleri arasında genellikle; Ezen, ne tabış? (Selam, ne haber?) - Tabış çok, ençi. (Kötü bir şey yok, her şey yolunda); Mal-koy ezen be? (Hayvanların; atlar, inekler, koyunlar esen mi?) -Ezen.(Esen); Kadık, baldar onço? (Ailen, çocuklar iyi mi?) Ezen be? (Esen, iyi) tarzında selamlaşmalar varken Burhanistler kendilerini tek kelimeyle *Caşkşı* ile sınırlıyorlar.]

“Her sabah ve her akşam yukarı doğru ve dört yöne süt serpin.” [Sütün Şamanik ritüellerdeki kullanımını ve kozmolojik olarak beş sayısının ritüel hareketlerdeki kutsallığı ile ilgilidir. Bazı Altaylılar, bunun geleneksel Ak Şamanik uygulamaya karşı Kara Şaman uygulamasının bir parçası olduğunu vurgular.]

“Yurtlarınızın içinde, yurtlarınızın kapılarında ve ön kısımlarında dört huş ağacı ve dört küçük huş ağacı kurun.” [Şamanik ancak kişisel evsel ritüel bağlamında bu, muhtemelen Şaman sembollerinin bir araya gelmesidir.]

“Buhurdanlarda ardıç tütsüsü yapın. [Geleneksel bir arındırıcı maddenin yeni kullanımını sembolize eder.]

“Buluşmalarınızda birbirinize pipo ve tütün ikram etmeyin, bir dal ar-
dıç ikram edin ve o zaman, cakşı (güzel, iyi) deyin.” [Rusya karşıtı, Rus
eşya ve maddelerine karşıtlık ve dayanışma inşası.]

“Şaman davullarını yakın çünkü onlar tanrıdan değil, Erlik'tendir”
[Antişamanik, Şaman ayinin ana sembolünü ve enstrümanı olan davulu
yok etme ve onu hem Hristiyan hem de yerel kötülük fikirleriyle ilişkilendirme girişimi. Şamanist zamanların bittiğinin ilanı. Erlik eşittir şeytan, ölüm, karanlık ve Batı. Şamanların gücü, otoritesi ve doğruluğu Ak Cañ adına doğrudan sorgulanmaktadır.]

“Bir Hristiyanla aynı kaptan yemeyin (Hristiyanlığı seçmiş Altay dâ-
hil).” [Rus karşıtı, Ortodoks karşıtı Hristiyan, etnik sınırların korunması ve
kültürleşme ve ihanet korkularını yansıtır.]

“Bir Rusla arkadaş olmayın ve onlara *Orus* (Rus) demeyin, onlara *çiç-
ke but* (ince bacaklı) deyin.” [Rus karşıtı, aşağılayıcı. *Çiçke but*'un dışın-
da Altaylar Ruslara *kızıl çamça* (kırmızı gömlekliler) veya *şilemir* (alçak,
hain) de demişlerdir.]

“Kuzeydeki yüksek ak dağ! Uzun zamandır başınızı ona doğru eğdi-
niz. Ama ak dağın artık Tanrınız olmadığı zaman geldi.” [Eski gelenek ve
Şamanizmin reddi.]

“Bir zamanlar hepimiz Oyrotların altındaydık ve şimdi yine onlarla
bir olacağız.” [Türk kaderini bir zamanlar Moğolları fethederek Altaylıları
yükselterek atabilir. Oyrot ile eşittir.]

“Rusları düşman olarak göreceğiz. Yakında sonları gelecek, toprak
onları kabul etmeyecek, yer açılacak ve onlar yerin altına atılacak.” [Rus
hâkimiyetine kıyamet gibi bir cevap.]

“Güneşi ve ayı, kardeşlerimiz olarak kabul edip onları kutsayacağız.”
[Muhtemelen kadim İç Asya mistik dinleriyle ilgili olan “doğayla ilgili
bir” temanın bir varyasyonu. Burhan'ın, güneşi ve ayı kontrol ettiği söy-
leniyor.]

“Beş ana halkın ve beş ana dinin yeryüzündeki varlığının bir işareti
olarak beş farklı renkteki küçük huş ağacı kurdelelerini asın.” [Şamanik
sembolizm, muhtemelen Budizm (Lamaizm), Hristiyanlık, Hinduizm ve
İslam farkındalığını yansıtacak şekilde uyarlanmıştır. Beş halk; Altaylar,
Moğollar, Çinliler, Ruslar ve Kazaklar olabilir. Beş renk; beyaz, sarı, kır-
mızı, mavi ve yeşildir. Emirler listesinde beş farklı renk zikredilmesine
rağmen Burhanizmde kutsanan renkler içinde kırmızı yer almamaktadır.
Ak Cañ'a ismini veren *ak* kelimesi sadece beyaz anlamına gelmez. Ak,
aynı zamanda kutsallığın, saflığın, sadakatin, doğruluk ve dürüstlüğün de
sembölü olmakla birlikte belki hepsinden daha önemlisi bu dinin diğer bir

adı olan Süt Cañ'daki sütün rengidir. Sarı kutsanan güneşi ve ateşi; *kök* (mavi) veya *çañkır* (açık mavi) gökyüzünü, gökyüzünün dünyevi ışığını ve saflığı; *cajıl* (yeşil) ise tabiatı ve yeniden canlanmayı sembolize eder. Altay Şamanizmindeki kırmızı bez bağlama, yerini maviye bırakmıştır. Rusya'daki Aklar ve Kızıllar arasında yapılan iç savaş sırasında Burhanistlerin kırmızıya karşı olumsuz tavrı, politik tercihlerine de etki etmiştir (Tadina, 2013b: 99).]

“Baskın işaretleyiciniz, beyaz ve sarı renkler olmalıdır. Bu renkleri, başlığınıza takın. “ [Beyaz ile saflık ve açık ve sarı ile altın ve güneş arasında geleneksel renk sembolizmindeki rezonansa sahip tanımlama ve dayanışmayı artırıcı etiketler.]

“Birinin Rus parası varsa, bunu Ruslardan bile olsa barut ve atışa harcayın ve satın alımlardan sonra kalan parayı bana getirin.” [Pragmatik olarak yerli liderliğindeki kanonik bir düzen kurarken, yeni davaya kişisel olarak Çet'e ve muhtemelen patronlarına, zengin çobanlar Argımay Kulcin, Tiri'ye maddi taahhütler talep ederken Yaşitov ve diğerleri.]

“Bir kopeği (kuruş) bile benden saklamayın. Onu saklayanlar, Ruslar gibi yeryüzüne gömülecektir.” [Yeni otoritenin, ekonomik ilişkilerin ve grup sınırlarının korunmasının doğaüstü uygulanmasını istemek.]

Bundan sonra üç atlı, hızlı bir şekilde dağlarda kaybolup görünmez olur. Çet Çelpanov, yaptığı bu gizemli sohbeti en yakın akrabalarına ve arkadaşlarına duyurur. Sonrasında Altay'ın dört bir yanına haberciler gönderilerek insanlar, Kırılık'taki Tereñ Vadisi'ne davet edilir. Haberi alan çok sayıdaki insan, makalenin başlangıcında ifade edilen hareketliliği başlatırlar. Nihayet, sekiz gün sonra yaklaşık üç bin kişiden oluşan kalabalık; yanlarında barut, çay, çeşitli yiyecek ve kumaşlarla Tereñ Vadisi'nde toplanır. Dağın eteklerinde yüksekçe bir yerde huş ağaçları beş renkteki kurdelerle süslenir. Ardıç tütsüleri için sunaklar hazırlanır. Üç gün dua edilir ve Burhan'ın ortaya çıkması beklenir. Çet Çelpanov'un on iki yaşındaki evlatlık kızı Çugul, her gün Burhan ile konuşmak için dağa çıkar. Dağdan döndükten sonra (genellikle akşamları) yeni dinin öğretileri ve gerçekleşecek mucizeleri halka açıklar (Anohin, 1927: 164).

Üç gün sonra genç bir Burhan, genç ve güzel bir kızın eşliğinde aniden insanlara görünür. Oraya toplanmış zaysanları (boy başkanlarını) üç kez *cakşı* diyerek selamlar ve onlara hitap etmeye başlar: “İnananlar, aya ve güneşe bakın. Oyrotya'yı onurlandırın. O, ölümsüz olacak. Eğer ona inarsan ve söylediklerimi yaparsan yakın zamanda Oyrot Han aranızda gelecek. Her şeyden önce aranızdan bir bey seçin. Sorgulamadan itaat yemini etsin... Bana barut ve para verin. Aranızda yabancı paralar dolaştırmayın. Son sözlerimin doğruluğundan şüphe duyuyorsanız işte bu kız, size ger-

çek parayı gösterecek". Burhan'ın verdiği kırbaçla kız, oradaki bir taşa üç kez vurunca taşın altından üzerinde ejderha simgesi olan bir avuç gümüş para ortaya çıkar. Burhan, büyük bir ciddiyetle "işte bu sizin paranızdır" der. Orada bulunanların büyük kısmı itaatle baş eğer. Ancak aralarından bazıları bunu reddeder ve Rusların bundan daha iyisini yapacağını söyler. Böyle büyük bir küstahlıkta bulunanlar ağaçlara bağlanıp işkenceye tabi tutulurlar. Sonrasında bir *bay* (zengin, yönetici, bey) olan Kıyık Elbudin, bey olarak seçilir. Ertesi gün Tereñ Vadisi'ne toplananlar için başka bir mucize daha gerçekleşir: Dağın tepesinde kulakları sağır eden bir patlama duyulur, yer sarsılır. Toplanan herkes göğe doğru yükselen yoğun bir duman bulutu görür (Anohin, 1927: 165). Polis raporları ve bazı bilim adamlarının kayıtlarına göre (Anohin, 1926: 165) Çet Çelpanov ve evlatlık kızı Çugul'un anlattıkları ve katılımcıların birçoğunun gerçekleştiğini kabul edenlerin dışında bunları reddedenler işkenceye tabi tutulmuş, hatta bunlar yapılan bir taş binaya hapsedilerek alıkonulmuşlardır. Alıkonuların bir kısmından cezanın karşılığı olarak at, koyun, kumaş vs. alınmış ve serbest bırakılmışlardır.

Tereñ³ Vadisi'nde yapılan yaklaşık 3.000 kişinin bir araya geldiği dinî toplantıda Çet Çelpanov, toplananlara Şaman davullarını, kıyafetlerini ve kurbanlık hayvanların saklanan kutsal derilerini yakmalarını buyurmuştur. Böylelikle Altay'da birkaç gün içinde çok fazla Şaman materyali ve kurbanlık hayvan derisi yakılarak imha edilmiştir. Beyaz bir ata binen Çugul ise kalabalığın etrafında dolaşarak akıllıca, tutarlı ve gördüklerini canlandırıcı bir şekilde halka hitap etmiştir. Bütün bunların, toplanan halk üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Altay Türklerinin nüfusunun 1897'de 20.273 ve 1926'da 30.063 (Krader, 1956: 284) olduğu düşünülürse her türlü baskılanmış bir topluluğun nüfusunun nerdeyse %10'undan fazlasının bir vadide belli bir amaç için toplanmış olması hayret vericidir. Üstelik mevsim bahardır, ekim-dikim işleri ve hayvan bakıcılığı açısından iş gücü yoğunluğunun çok fazla olduğu böyle bir zamanda ulaşımın da güçlüğü dikkate alınırsa rakam oldukça yüksektir. Ayrıca Köbök boyuna mensup Çet Çelpanov'u destekleyenler arasında Çarış Nehri Vadisi'ndeki çeşitli boyların ileri gelen mensupları vardır: Todoş boyundan Torçuk Kokpoyev; Kıpçak boyundan Şıydık ve Tulun Cabıştaonov; Mayman boyundan Argımay ve Mancı Kulcin kardeşlerle Kurdan Matakov; Kıpçak boyundan Cabak ve Oynoş Tavdakov, Tiri Yaşıtov ve Cabak Murzin; Karakol Nehri Vadisi'nden Mujalak ve Baytalak Babanov, Kalbak ve Çerbak Çinatov, Barnaul ve Adın Mandayev, Mayman boyundan Ağıdı ve Anat Sodonov ve Todoş boyundan Node Kondoşev (Tadina, 2006: 73). Bu ilk toplan-

3 "Tereñ" kelimesi Altay Türkçesinde "derin" anlamına geliyor olmakla birlikte, bölge sakinlerine göre kelimenin kökü "başköşe" anlamına gelen "tör" kelimesidir ve "Töröm" şeklinde okunması gerekir (Kos'min, 2007: 45).

tıda edilen dualar zor değil, anlamları açıktır. İnsanlar gruplara ayrılmış, yurtların etrafında toplanmışlar ve Tereñ Vadisi'ni çevreleyen dağlara süt saçıp ardıc tütsüsü yapmışlardır. Aynı zamanda Altay'ı öven eski şarkılarla birlikte Rusları yeren hatta onlara küfür sözleri içeren şarkılar söylemişlerdir. Bu şarkılarda Altaylıların ezilmişliğiyle birlikte Rusların, bilhassa Rus yöneticilerinin açgözlülüğü açıkça dile getirilir:

Rus bir yönetici ne ister?

On atlı bir araba ister.

Yetimler ise neye ihtiyaç duyar?

On kaşık süte ihtiyaç duyar.

Çar'ın yöneticileri neye ihtiyaç duyar?

Dizginli bir ata ihtiyaç duyar.

Biz ezilenler neye muhtacız?

Bir kaşık süte muhtacız! (Danilin, 1993: 94)

23 Mayıs'ta polis memuru Buçinskiy, kendisine eşlik eden polisler ve tercümanlarla Tereñ Vadisi'ne gelir. Amacı, Çet'e toplantının yasal olmadığını bildirmek ve dağılmalarını sağlamaktır. Kalmıklar onu içlerine almak istemeseler de Buçinskiy'nin ısrarı üzerine Çet, beyaz bir ata binmiş şekilde üzerinde beyaz kaftan giyinmiş hâlde gelerek Buçinskiy'ye kaba bir şekilde niçin geldiğini sorduktan sonra kendisi; Ak Çar ve Rus yetkililerin artık önemli olmadığını, kendilerinin Burhan ve Oyrot-Yopon Han'a sahip olduklarını, dua ettiklerini ve etmeye de devam edeceklerini söyler. Aynı tarihte Altay Ruhani Misyonunun başkan yardımcısı da Piskopos Makarius'a yazdığı raporda şunları dile getirir: Yabagan Nehri'nin üst kısımlarında Altayca konuşan üç kişiden biri kendisinin Oyrot Han olduğunu ve Altaylıları Ruslardan kurtaracağını iddia etti. Zaysanlar onun için görkemli bir yurt kurdular ve benzeri görülmemiş bir şekilde onu onurlandırarak propaganda yapmaya başladılar... Bu kişi, Tanrı'ya *Kuday* değil *Burhan* denilmesini emrediyor. Para, bütün Altaylar için önemini yitiriyor... Kırmızı ve beyaz rengin yerine mavi ve sarı renkleri kullanmaya başladılar. Ruslarla bütün ilişkileri kesip Rus eşyalarını hayatlarından çıkarıyorlar. Zenginler, yoksullara para dağıtıyor (Adnay 6.000, Buydiş 1.600 Ruble dağıttı). Altaylar, ekilebilir arazilerini terk ediyorlar (Danilin, 1993: 85-86)

30 Mayıs'ta Biysk bölge polis şefi yardımcısı Nika Vidavskiy ve yerel yönetici Oksenov, Tereñ Vadisi'ne gelir. Kalmıklar tıpkı Buçinsky'ye yaptıkları gibi onları da içlerine almak istemezler. Onlar, Çelpanov için özel olarak hazırlanmış beyaz keçe ile kaplı on iki kanatlı yurduna doğru ilerlemek isteseler de Kalmıklar yurt etrafında halkalar oluşturarak buna izin vermezler. Çet, yurdundan dışarı çıkararak: "Han Burhan-Oyrot-Yopon"

diye seslenir ve gelenlerle başka bir şey konuşmaz. Polis şefi yardımcısı ve köylü temsilcisi yerel yönetici; kalabalığa dağılmaları gerektiğini, dağılmazlarsa zorla dağıtılabileceklerini söyler. Bu sözlerin Kalmıklar üzerinde hiçbir etkisi olmaz. Çet'in saygınlığını artırmak için her zamanki gibi beş veya altı kanatlı geniş bir yurt yerine on iki kanatlı bir yurt yapmıştır ve yurt *örgö* (saray) olarak adlandırılmıştır. Bu yurdun hemen yanına Çet'in evlatlık kızı Çugul için daha küçük bir yurt yapılmış, her iki yurtun içi samur, su samuru ve vaşak kürkleriyle süslenmiştir. Toplanan halkı doyurmak içinse her gün 30-40 at kesilmiştir. Lider kültü oluşturmak ve yüceltmek için Çet'e *Abay*, kızı Çugul'a ise *Akı Kegee* (Ak Lama), başçı seçilen Kıytık Elbudin'e ise *Ak Tayçı* (Ak Yönetici) ad ve unvanları verilir (Danilin, 1993: 96).

Benzer bir sahne 13 Haziran 1904 tarihinde gerçekleşir. Bir çavuş, rahip, misyoner, tercüman Razgildayev (Kazak Türkü), yerel yöneticilerden (zaysan yardımcısı) Andrey Modorov ve 70 Rus Tereñ Vadisi'ne gelmiştir. Çavuş, Altay Türklerinden dağılmalarını istese de onlar: "Oyrot Han'ımız, şimşek ve gök gürültüsüyle gelecek" diyerek karşı çıkarlar. Tartışma sırasında tercümanlık görevinin sınırlarını aşan Razgildayev, Altaylıları ikna etmeye çalışınca zaten yakın tarihteki Koçkorbay zamanında Kazak saldırılarından acılar çekmiş olan Altaylılar, Razgildayev'in Ruslarla iş birliği yapmasına da iyice öfkelenirler. "Şimdi buradan hemen gitmezseniz, herkes gök gürültüsü ile yok olacak" diyerek gelenleri kovar, arkalarından tükürerek taş ve toprak atarlar. Altaylılar arasında Rusların Oybok yoluna dönerken gök gürültüsüyle yok olduklarına dair söylentiler yayılır. Durumu kontrol etmek için Çet'in yakın arkadaşı Boktuşka, yanına beş kişi alarak Üst-Kan'a gider. Döndüğünde her şeyin yandığını, ince bacaklıların (Rusların) külünün bile kalmadığını söyler. Ruslardan kurtulduklarına inanan ve sevinçten coşan Altaylılar yeni dualarını söyleyerek ardıc tütsüsü yaparlar (Danilin, 1993: 100-101).

Çet Çelpanov ve karısı Kul Çelpanova

20 Haziran 1904'te saat 19.00'da Biysk Piskoposu Macarius; toplanan Rus köylülerin önünde dua eder, onlara kutsal su saçar ve bir konuşma ya-

par. Toplanan Rus köylülerin birçoğu silahlıdır. Aralarında 70 kadar Altay Türkü de vardır. Onları Burhanistlerden ayırt etmek için yakalarına patiskadan yapılmış kırmızı rozetler takarlar. Altay Misyonunun başında bulunan Piskopos Macarius'un kışkırtmasıyla da 20 Haziran'a kadar Tereñ Vadisi'nde yarısı silahlı yaklaşık 1.200 Rus bir araya gelmiş, Biysk polis şefi liderliğindeki polisler üç gruba ayrılmıştır. V. N. Tukmaçev, silahlı köylülere emir almadan ateş etmemelerini söyler. Böylece 21 Haziran gecesi saat gece yarısı iki civarında kilise çanının alarmıyla Rus köylüler tamamıyla Tereñ Vadisi'nde toplanır ve gece üç buçuk gibi dua amacıyla bir araya gelmiş Altaylara polis ve Rus köylüler baskın düzenler. Daha sonra polis kayıtlarına da geçeceği üzere Altaylar tamamen silahsızdır. Hatta günlük hayatta bellerinde taşıdıkları bıçaklar bile o gün için yanlarında değildir. Polis şefi, karısı ve kızıyla birlikte Kalmıklardan Çet Çelpanov'u derhâl teslim etmelerini ister. Kalmıklar, Çet'in aralarında olmadığını söyleyince önce Rus köylülerin saldırmasıyla baskın başlar. Kalmıklar, ilk ateş sesiyle birlikte elleriyle başlarını kapatarak yerlere uzanırlar. Bütün Kalmıklar sopalarla acımasızca dövülür. Bir Kalmık, kafatası kırılarak öldürülür. Öldürülen bu Kalmık, diğerleri tarafından saklanır ve gizlice gömülür. Uzun süre kimliği gizli tutulur. Fakat daha sonra bu kişinin Çugul'un kuzeni olan ve Çet Çelpanov'un korumalığını yapan Püteş olduğu anlaşılır. Kalmıklardan 30'a yakını ağır yaralanır. Çet Çelpanov, karısı Kul Çelpanova, kızı Çugul Sorok ve otuzdan fazla Kalmık⁴ tutuklanır.

Bunun hemen sonrasında Ruslar, Kalmık köylerine saldırıp yağmaya başlarlar. Bu yağmanın toplamının 10.000 Rubleden fazla olduğu kayıtlara geçmiştir. Soygun ve saldırıların sayısının, onları geçtiği kayıtlarda mevcuttur. Çelpanov'la birlikte tutuklananlar yaklaşık iki yıl tutuklu kaldıktan sonra 26 Mayıs-31 Haziran tarihleri arasında Biysk'te mahkemeye çıkarılırlar. Petersburg barosu, Çet'i ve diğer tutukluları savunmak için üç avukat gönderir. Çelpanov, Tanrı Burhan'ın kendisine görüldüğü yalanını söylemek suretiyle halkı kandırmak, Oyrot Hanlığı'nı yeniden kurma teşebbüsünde bulunmak suretiyle devlet otoritesine karşı gelerek itaatsizlik etmek ve kendisini kabul etmeyen Kalmıkları tutuklayarak işkence et-

4 Çet Çelpanov, karısı Kul Çelpanov ve evlatlık kızı Çugul Sorok'un dışında tutuklananların isimleri aşağıda verilmiştir. Fakat tutuklamalarla ilgili resmî evrak el yazısıyla yazıldığından bazı isimlerin deşifre edilmesi mümkün olmamıştır. : 1. Vasilij Gerasimov Boduy (vaftiz edilmiş yerli halktan) 2. İvan İlin Popov (vaftiz edilmiş yerli halktan) 3. Tüymes Adışev 4. Nikolay Savelyev Mutuşkin (vaftiz edilmiş yerli halktan) 5. Şülüznek Ulanov 6. Alaruşka Baladiyev (eski zaysan) 7. ... Tısov 8. İbbis Edukov 9. Mihail Konstantinov Çepçayev (vaftiz edilmiş yerli halktan) 10. Zahar Federov Bıkın (vaftiz edilmiş yerli halktan) 11. ... Busurmanov 12. Ançıbay Elemesov 13. Enkiş Tulenev 14. Grigory Afanasev Burbugayev (vaftiz edilmiş yerli halktan) 15. Şuur Edyakov 16. Tortoş Minokonov (Yerel yönetici) 17. Kuldzen Kilepov 18. Maday Adışev (eski zaysan yardımcısı <demiç>) 19. Kaytık Elbudin 20. Maday Bobrayev (eski zaysan) 21. San Bajıbayev 22. Sapok Baikin 23. Mañday Muklayev 24. Anıy Evseyev 25. Markitan İlbeyev 26. Tyupanak Tyunjekov 27. Stepan Pavlov Toralov (vaftiz edilmiş yerli halktan) 28. Çurçuk Suzıymanov 29. Balkış Karmışev.

mekle suçlanır (Bakay, 1926: 124-125; Danilin, 1993: 86-87, 98; Ekeyev, 2014: 17).

21 Haziran 1904'te tutuklamalar yapıldıktan ve ortaya çıkan kargaşa dindirildikten sonra Baron Brunnov adlı bir hükümet görevlisi, yaşanan olaylarla ilgili olarak bölgeye gidip durumu yerinde tespit ederek görüşmeler yapmak yoluyla hazırladığı ilk raporunu Tomsk valisine sunar. Brunnov'un raporu sunduğu tarih 22 Temmuz 1904'tür. Brunnov raporunda özetle şunları söyler: "Çet Çelpanov'un babasının adı Çelpan Tazamayev'dir. O, oğlu Çet ile birlikte zengin Kalmıklar için iş yapar ve oğlunu 1888-1889'da evlendirir. Çet, evlendikten sonra Tereñ Vadisi yakınlarına taşınır. Kendisi çocukluğunda ve ergenliğinde olduğu gibi zihinsel ve bedensel bakımdan her zaman sağlıklı bir insan olmuştur. Bir çocuk sahibi olmadığından 1890-91'de "Çugul" adlı bir kız çocuğunu evlatlık almıştır. Okuma yazması olmadığı hâlde hayvan, deri ve yün ticareti için zaman zaman yakın bölgeler ve Moğolistan'a gitmiştir. O ve kızı, ilahi varlıklar gördüklerini söylemiş ve Kalmıkları buna inandırmışlardır. Üç Sümer Dağı'nın buzullarında görülen erimeler de Şunu efsanesinin gerçekleşeceği yönünde halkın onlara inanmasını kolaylaştırmıştır. Çet'in dualarında Rus karşıtlığı açıkça görülür:

Örö catkan Burhanım, Yukarıda hüküm süren Burhanım,
Tömön cürgen Oyrotım, Aşağıda yaşayan Oyrot'um,
Orustañ meni argala, Beni Ruslardan koru,
Oginañ meni korıla. Kurşunlarından beni kurtar.

Çet Çelpanov ve taraftarları, kendilerini kabul etmeyen Kalmıkları Tereñ Vadisi'ne getirerek burada yaptıkları taş binaya hapsedip onlara işkenceler yaptılar. Rus köylüler, Kalmıkların Çet'in etrafında toplanmalarından endişeye kapılıp rahatsız oldular. Böylece polislerle birlikte 1.200 Rus köylüsü de Tereñ Vadisi'ne geldi. Gece üç buçuktaki baskın sırasında Çet ve Kalmıklar, doğu yönüne dönmüş bir şekilde ibadet hâlindeydiler. Çet, Kalmıklara para dâhil olmak üzere Ruslara ait her şeyi yok etmelerini emretmiştir. Ayrıca Şaman inancına ait eşyaları da." Brunno, nasıl olur da cahil bir köylü çobanın kitleleri bu denli etkilediğinin sebepleri üzerinde durur. Ona göre Çet'in öğretisinin bu denli yayılmasının en önemli sebebi, Moğol Budizmidir. Moğolistan'ın Altay'a komşu bölgelerinden gelen lamalar, bu bölgede Budizm propagandası yapmışlardır (Ekeyev, 2014: 12-21).

21 Haziran'da tutuklanan Çet ve diğerleri, Biysk'te mahkeme karşısına çıkarılırlar. Onları, St. Petersburg barosundan gönderilen üç avukat (Fedesov, Sokolov ve Bart) savunur. Avukatlara ödeme yapmak için Altay Türkleri arasında bir kampanya düzenlenir ve yaklaşık 40.000 Ruble top

Çet Çelpanov, destekçileri ve avukatlarının yer aldığı bu fotoğraf; 1905 veya 1906'da çekilmiş olmalı.

lanır. Bu durum karşısında halkın şöyle dediği rivayet edilir: “Kara Din (Şamanizm) pahalıydı ancak Ak Din (Burhanizm) de ondan aşağı kalır değil. Ne yapalım, ödeyeceğiz” (Danilin, 1993: 110). Tutuklananlar arasında Çet’le birlikte en çok suçlananlar Matay Adışev, Matay Babrayev, Kıytık Elbadin, Ançıbay Elemisov ve Çapyak Yuduyev’dir. Çet, tutuklananların en gencidir (33); Matay Adışev 65, Matay Mabrayev 36, Kıytık Elba-

din 40, Ançıbay Yelemisov 34, Çapyak Yuduyev ise 50 yaşındadır. Hazırlanan polis raporlarında, Çet Çelpanov tutuklandığında kanıtlar arasında Moğolca yazılmış üç kitabın da olduğu kayıt altına alınmıştır (Ekeyev, 2014: 32). Sonradan kaybolmuş bu kitaplardan birinin, patates ekimiyle ilgili tarımsal bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır. Mahkemenin ikinci oturumunda sorgulanmasında Çet; ilkbaharda inekleri yurdundan uzak olmayan bir yerde otlatırken beyaz sakallı, beyaz giysili ve beyaz atlı yaşlı bir adamın kendisine görüldüğünü ve sertçe şöyle dediğini söyler: “Ben Tanrım, geçen yıl Kırgız bir oğlum ve atlarını yıldırımım ile öldürdüğümü halka duyur. Bunu duyurmazsan seni ve bana inanmayan herkesi öldüreceğim. Kötü ruhları onurlandırmayı herkes terk etsin ve onlarla ilgili eşyalarınızı yok edin. Yukarıdaki Tanrıya, güneşe, aya, Altay’a ve ateşe süt saçın. Çocuksuzlar çocuk sahibi olacak, yoksullar zengin olacak.” Yaşlı Tanrı; Çet’e beyaz bir kürk kaftan ve püsküllü bir başlık giymesini, iki ay boyunca da dua etmesini söyledikten sonra ortadan kaybolur. Çet; yaşadıklarını karısına, kızı Çugul’a ve birkaç yakınına anlattıktan sonra Tereñ Vadisi’nde toplanıp dua etmeye başlarlar. Çet için burada özel bir yurt yapılır. Üçüncü ve son sorgulanmasında Çelpanov, önceden söylediklerini değiştirerek şunları söyler: İlkbaharda Kırgız Samakov adlı bir Kalmık ona gelerek siyah giysili ve siyah ata binen Jopon Han’a dua edilmesi gerektiğini söyler. Bundan kısa bir süre sonra Çapyak Yuduyev de gelerek halkın toplanarak Jopon-Oyrot ve Burhan hanlara dua etmesi gerektiğini söyler (GATO, f. 10, op11, d.15, 1.10-14; Ekeyev, 2014: 72-78).

20 Şubat 1906’da Tomsk’ta mahkeme karşısına çıkarılan Çet Çelpanov ve diğerleri için mahkeme, tercüman bulundurulmasına ve o sırada Altay’da sürgünde bulunan bilim adamı etnograf Aleksandroviç Klements’in bölge dinleri hakkında uzman kişi olarak dinlenmesine karar verir. No-

vikov'un gözlemlerine göre, mahkeme salonuna getirilen Çet, geleneksel kıyafetleri içinde oldukça sefil bir hâldedir. Yarattığı büyük etkiye dair üzerinde hiçbir iz yoktur (Novikov, 1904: 125-132).

26-31 Mayıs 1906'daki P. K. Guldman'ın başkanlık ettiği Tomsk Bölge Mahkemesi tutanaklarında dinlenen tanıkların tamamı; Çet'in "Ak Çar'a ihtiyacımız yok, Oyrot-Jopon Han gelecek" dediğini, "Tereñ Vadisi'ne toplanan Kalmıkların silahsız olduklarını ve saldırgan bir tavır göstermediklerini, toplantının tamamen dinî amaçlı olduğunu ama vadiye yapılan çatisız taş binada Ak Cañ hareketini kabul etmeyen bazı Kalmıkların alıkonulup onlara işkence edildiğini..." söylemişlerdir. 27 Mayıs günü akşam saat 18.00'de tekrar başlayan duruşmada tanık olarak dinlenen Leonid Vasilyeviç Oksenov, daha önce verdiği ifadeyi tekrarlar. Onun tespitleri, mahkeme salonlarında o güne kadar yapılmış en sağduyulu tespitlerdir. "Altay'daki Kalmık hareketi, Kalmıkların asırlık kış uykusundan uyanışlarının dinî bir tezahürüdür. Bunun nedenlerinden biri, onların ekonomik olarak çok zor şartlarda olmalarıdır. Rus göçmenler keyfi olarak Kalmıkların topraklarına yerleşmeye devam ediyorlar... Bu hareket dinî bir harekettir ve tehlikeli değildir." Oksenov'dan sonra 31 Mayıs'ta mahkeme, bölgenin inanç uzmanı olarak kabul ettiği Klements'i dinler. Klements, uzun konuşmasında özetle şunları söyler: "Altaylılar Türk milletinin bir parçasıdır ve göçebe bir yaşam tarzına sahiptirler. Her zaman için geçim kaynakları ormancılık, avcılık ve çam fıstığı toplayıcılığı olmuştur. Bir Altay'ın günlük yaşamında iş, dinlenme ve eğlence bölünmesi yoktur. Bir torba yulaf ezmesiyle dağlara gider ve orada bir hafta dolaşır... İşte bu yapıdaki Altaylılar arasından çıkan Çet Çelpanov, kamlığa karşı çıkmış, kanlı kurbanları yasaklamıştır. O, bir vaiz ve reformcudur. Bu yeni dinde, Moğol Lamaizm etkisi yoktur." (GATO, f.10, op.11, d.15, 1.423-452; Ekeyev, 2014: 90-124). Klements, mahkemede Çet'in tek tanrıcılığı arzuladığını, bu nedenle onun ortaya koyduğu inanç sisteminde Budizmden hiçbir unsur bulunmadığı konusunda ısrar eder. Çet ve arkadaşları, 18 ay tutuklu kaldıktan sonra 938 ve 1542. yasalara karşı gelmekten yargı karşısına çıkarılırlar. Mahkeme, 70'e yakın tanığı da dinledikten sonra 2 Haziran 1906'da Çelpanov ve bütün tutukluları tüm suçlardan beraat ettirir.

Burhanizmin doğası ve ortaya çıkış nedenleri konusunda araştırmacılar arasında bir fikir birliği mevcut değildir. Şertsova'ya göre, konunun değerlendirilmesi üç aşamada yapılmalıdır. Birinci aşamada Burhanizm; tamamen dinsel, reformist ve bir anlamda ilerici bir harekettir. Burhanizmin doğasının bu şekilde olduğunu savunanlar arasında bulunan S.A. Klements ve V.İ. Vereşçagin gibi isimler, Burhanizmi karmaşık iç etnik dinamiklerle dış sosyo-ekonomik nedenlerle ilişkilendirmezler. İkinci aşama

olarak, 1920'ler ve 1930'lu yılların başlarında L.P.Mamet, A.V. Anohin ve N.P. Bakay gibi isimler ise Burhanizmi sadece bir dinî hareket olarak değil, aynı zamanda ekonomik etkenlerin de neden olduğu bir fenomen olarak değerlendirmişlerdir. Üçüncü aşama olarak tanımlayabileceğimiz 1930'ların ikinci yarısı ile 1950'lerin başlarında Burhanizm, SSCB'de yaşanan iç ve dış politik gelişmelere bağlı olarak karşı devrimci burjuva milliyetçiliği ile ilişkilendirilmiş, kaynağı ülke dışından olan, Japon yanlısı ve Rus ve Sovyet karşıtı yönelime sahip, dinî ve milliyetçi bir hareket olarak görülmeye başlanmıştır (Şertsova, 2010: 27). Burhanizm'in üç ayrı tarihî dönemine ilişkin Şertsova'nın önerdiği yaklaşımlara ek olarak dördüncü aşamayı ilave etmek mümkündür: Burhanizm, 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra Altay Türkleri için yeni bir millî kimlik inşa etmede önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Burhanizm'in ortaya çıkışında Altay Türklerinin elit zümresini oluşturan, yönetsel ve ekonomik faaliyetlerin yerel temsilcileri olan zaysan ve beylerin rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Potapov'a göre bu zümre; Şamanistleri, Rus olan her şeye, Hristiyanlığı kabul eden Altaylılara ve bölgeye yerleşerek buraya daha yüksek tarım, yaşam ve kültür standartları getiren Rus nüfusa karşı kıskırtmaktaydı. Bu kıskırtmaları dinî inançlarından dolayı değil, Şamanizm uğruna mücadele altında saklayarak kendi siyasî ve ekonomik çıkarları nedeniyle yapmaktaydılar. Şamanizmin din olması, onları hiçbir şekilde ilgilendirmiyordu. Bunun en iyi örneği, bu zümrenin 1904-1905 yıllarında Burhanizm akımına destek çıkmasıdır. Söz konusu zümre, Burhanizmi desteklemekle kalmamış, onun yönetiminde de yer almıştı. Burhanizmin ortaya çıkışındaki zaysan ve bey zümresinin etkisini göz önünde bulunduran Potapov, bu dini yeni bir burjuva dini olarak tanımlar. Geniş hayvancılık bölgesi beylerinin Moğol lamalarıyla kurduğu iş birliği neticesinde hazırlanan bu dinî hareketin esas amacının, Şamanizmi ortadan kaldırarak yeni bir din olan Ak Cañ'ı yaymak olduğunu belirtir. Yeni din, Altay şartlarına uygunlaştırılmış Lamaizmden başka bir şey değildir. Burhanizmin din maskesi altında gizlenen sosyo-ekonomik ve siyasî içeriği ortaya çıktığı zaman, bu toplumsal hareket yavaşlamış ve ortadan kalkmıştır (Potapov, 2012: 129; 359-360). Potapov'un Burhanizmin ortadan kalktığı ile ilgili 1953'te yaptığı tespitler bugün için geçerliliğini kaybetmiştir. Zira 1991'den sonra Altay Türklerinin kimlik arayışlarında Burhanizm, yeni ve öncü bir unsur olarak tekrar canlanacaktır.

Tadina'ya göre (2016: 73) Ak Cañ hareketiyle ilgili iki temel görüş vardır: İlk görüşe sahip olanlar, *Ak Cañdu* (Ak İnanç/Din mensupları) kişilerin yapay bir Moğol ve Japon yanlısı olduğunu ileri sürerken (Potapov, 2012) ikincisi, bu hareketi Ruslara ve Hristiyanlığa karşı Şamanizmi refor-

me eden ulusal bir kurtuluş hareketi olarak görür (Anohin, 1927; Danilin, 1993). Burhanizmle ilgili zaman içinde, özellikle Sovyet sonrası dönemde yapılan değerlendirmeler çeşitlilik kazanmıştır. Sagalayev, Ak Cañ'ı Lamaizm etkisi altında geleneksel inançlar ve Şamanizm dayanan senkretik bir din olarak yorumlarken (Sagalayev, 1982: 64) Ekeyev, Kuzey Budizminin uyarlanmış bir kolu (Ekeyev, 1997: 183), Şertsova ise yeni bir etno-inanç sistemi olarak yorumlamıştır (1997: 171-215). Esasında kendisi de bir Altay Türkü olan Üst-Kan rahibi Luka Kumandin de, Tereñ Vadisi'ndeki dua törenlerinin "Lamaizme geçiş" olduğu düşüncesindedir. Bütün bu görüşleri yorumlayıp değerlendiren Kos'min ise, Burhanizmin belirli bir mezhep olarak Moğol Lamaizminden ayrılarak Altaylıların ulusal dini haline geldiğini belirtir. Barnaul'da botanik öğretmeni olan, bölgenin bitki örtüsünü inceleyen ve Barnaul Müzesinde çalışan Veresçağın de bu yeni inancın gelişimini gizli ama hızlı bir şekilde Lamaizme geçiş olarak yorumlar (Veresçağın, 1908: 59). Bütün bu görüşleri dikkate alarak söyleyebiliriz ki, Burhanizm'de Lamaist etki ve unsurları yok saymak mümkün değildir. Ancak Altaylılar için millî ve geleneksel unsurları içermiyor olsa, hatta ilhamını Altay Türklerinin neredeyse ortak ülküsü hâline gelmiş bir efsaneden almamış olsaydı ve bu ülkü Şunu ve Amır Sanaa gibi tarihî şahsiyetlerle bezenmemiş olsaydı onları bu kadar derinden etkileyemezdi.

Sagal Krader ve Znamensky ve gibi bazı araştırmacılar ise Burhanizmi, dünyanın değişik yerlerinde baskın kültüre (daha çok Batı kültürü) bir tepki şeklinde ortaya çıkan *yerliliği canlandırma* hareketlerinden biri olarak değerlendirmişlerdir. Konu hakkında literatürdeki örnekler arasında 19. yüzyılın başında ABD'nin doğusundaki Seneca Kızılderilileri arasındaki *Handsome Lake* (Yakışıklı Göl) peygamberinin ortaya çıkışı, 1890'lı yıllarda ABD'nin batısında ortaya çıkan *Ghost Dance* (Hayalet Dans) hareketi, 1905'te Doğu Afrikadaki *Maji-Maji* hareketi, 19. yüzyılın sonunda yine Rusya'da Çuvaş ve Mari'ler arasında görülen *Kugu Sorta* adlı canlanma hareketi ve nihayet 20. yüzyılın ortalarında Malenezya'da görülen *Kargo Kültleri* mevcuttur. Bunların hepsi; modern güçlerin yerli yaşam tarzları üzerinde neden olduğu değişiklikler ve bu değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal stres, psikolojik baskı ve eski güzel günlere dönüş hakkında eskatolojik düşler üretilmesine neden olmuştur. Modern değişimle baş edemeyen halklar, kendi kültürlerini arındırıp güçlendirerek geçmişlerine yönelmişlerdir (Znamensky, 2005: 27). Dolayısıyla dinî ve siyasi bir karışım gibi ortaya çıkan Ak Cañ'ı, birçok bileşenle analiz etmek mümkündür: Moğol kültürü ve Lamaizmiyle ilgisi, Şamanist tabular ve Ortodoks Hristiyan etkileri. Sonuncusu, mesih anlayışı ve daha çok Çet Çelpanov'un duyurduğu emirler listesinde yer alan bütün içme yasağında kendini gösterir; tütün içmek Hristiyanlığın Eski İnananlar Mezhebi'nde

de katı bir yasak olarak mevcuttur (Krader, 1956: 289). Ak Cañ'ın bu bileşenleri, toplumun aşırı stres altında gerçekleştirdiği sentezlemenin ürünüdür.

Yerliliği Canlandırma Hareketi, “bir toplumun üyeleri tarafından, kültürün seçilmiş yönlerini canlandırma veya sürdürme yönünde bilinçli, organize bir girişim” olarak tanımlanabilir (Linton, 1943: 230). Diğer toplum ve kültürlerle yakın temas içinde olan toplumların, bu kültürleri kendi kültürleri için tehdit olarak görmeye başladığında ortaya çıkan yerliliği canlandırma, Ak Cañ örneğinde kültürel veya dinî bir hareket olmasının ötesinde Altay Türklerinin yaşam alanlarının daralmasından kaynaklanan toplumsal stresle de ilgilidir. Linton'un teorisini kurduğunu söyleyebileceğimiz *Nativistic Movement* ile yapılan tespitlerin bir kısmı, Ak Cañ ile uyumludur. Ak Cañ, peygamber rolünü üstlenen (Çet Çelpanov) ve toplumun inanmak istediği bireyin ilahi duyurularıyla başlamıştır; geçmiş kültüre ait öğeler (Oyrot Han Efsanesi), büyü mü manipülasyon araçları olarak seçilmiştir; toplum üyeleri ataları gibi davranarak, genellikle tanımlanmamış bir şekilde atalarının yaşadıkları durumu yeniden yaratmaya yardımcı olacakları duygusu ya da arzu edilen atasal durumu yeniden yaratma çabası (Cungar hanlığı zamanına duyulan özlem) içine girmişlerdir; yeniden canlanan unsurlar (Oyrot Han ve Şunu), bir dönemin sembolü hâline gelmiştir; geçmiş hatırlayarak ve ona ait unsurları, yaşanan zamana taşıyarak toplumun öz saygısını yeniden kazanma çabası da Ak Cañ'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Zaysanlar ve beyler gibi toplumun üst sınıfının kurgusal bir organizasyonu olduğu iddiası dikkate alındığında, Ak Cañ ve yukarıda adları verilen bazı canlanma hareketlerinin bu durumdan bir kazanç elde etmeyi bekleyen belirli bireyler veya gruplar tarafından başlatılabileceği de düşünülebilir. Bu üzerinde durulanların dışında, Ak Cañ'ı diğerlerinden ayıran en önemli özelliği saldırganlık özelliği taşımasıdır. Linton, bu yerli canlanma hareketlerinin kolaylıkla saldırganlık mekanizmalarına dönüşebileceği üzerinde durur. Oysa Ak Cañ'da, Tereñ Vadisi'nde toplananlar günlük hayatta kullanmak için taşıdıkları bıçaklarını dahi yanlarına almamışlardır.

Linton'un *Nativistic Movement* (1943) olarak adlandırdığı hareketleri Wallace, *Revitalization Movements* (1956) olarak adlandırarak literatürdeki diğer karşılıklarını; “yerlilik hareketi”, “reform hareketi”, “kargo kültü”, “dinî canlanma”, “mesih hareketi”, “ütopik topluluk”, “mezhep oluşumu”, “kitle hareketi”, “sosyal hareket”, “devrim”, “karizmatik hareket” olarak verir ve bu tür hareketleri bilinçli, ortaklaşa ve organize olarak tanımlayarak tehdit altındaki kültürel sistemlerin bu tehdit karşısında yetersiz kaldığını iddia eden toplum üyelerinin daha tatmin edici bir kültür inşa etmek

için bilinçli çabası olarak yorumlar (Wallace, 1956: 264-265). Hem Linton hem de Wallace'ın yerliliği yeniden canlandırma hareketleriyle ilgili olarak ortaya koydukları görüş ve teorileri, Ak Cañ ile uyumludur. Ak Cañ ile ilgili olarak aynı zamanda ortaya çıkan yeniden canlanma hareketinin, bazı durumlarda uyuyan mitin (Oyrot Han miti) uyandırıldığını ve bu suretle harekete ivme kazandırdığını da görüyoruz. Wallace'ın yerelliğin yeniden canlanması sürecini değerlendirdiği beş aşama da Ak Cañ ile uyumludur: 1. İstikrarlı Durum 2. Bireysel Stres Dönemi 3. Kültürel Bozulma Dönemi 4. Yeniden Canlanma Dönemi 5. Yeni Durağan Dönem (Wallace, 1956: 268). Wallace'ın bu beş aşamalı durumunu, Altay Türkleri ve Ak Cañ açısından şu şekilde yorumlamak mümkündür: 1. İstikrarlı Durum: Altay Bölgesi'nin Rusya'ya bağlanış tarihi olan 1856'dan bölgede ilk misyoner teşkilatının açılış tarihine (1830) kadar geçen süre 2. Bireysel Stres Dönemi: Dağlık Altay'da misyoner teşkilatının açılması, toprak reformu, Rus göçmenlerin verimli topraklara yerleşmesi (1897 sayımına göre nüfusun %30'undan fazlasını Ruslar oluşturmaktaydı), yerel ticarete Rus nüfusun üstünlüğü ve bunlara bağlı olarak gittikçe artan stres dönemi. 3. Kültürel Bozulma Dönemi: Altay Türkleri için bu dönem ikinci aşamayla aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Altay Şamanizminin Hristiyanlık karşısında zayıf duruma düşmesi ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelmesi, Altay Türkçesinin Rusça karşısında zayıf bir şekilde konumlanması, Rus günlük yaşamına ve üretim tekniklerine ait unsurların hayata girmesiyle birlikte somut ve somut olmayan kültürel değerlerin bozulması süreci. 4. Yeniden Canlanma Dönemi: 1904 yılının mayıs ayından başlayarak Çet ve arkadaşlarının mahkeme kararının sonuçlandığı haziran 1906 tarihi. 5. Yeni Durağan Dönem: Haziran 1906'dan SSCB'nin dağıldığı tarih olan 1991 yılına kadar geçen süre. Burada Ak Cañ'ın ve Altay Türklerinin tarihî sürecine bağlı olarak bir altıncı aşamayı ilave etmemiz gerekebilir. 6. Yeniden Canlanmanın İkinci Dönemi: SSCB dağıldıktan sonra, egemenliği altında bulunan halklar millî kimliklerini ve kültürlerini yeniden inşa yoluna gitmişlerdir. Bu aşamada Ak Cañ, Altay Türkleri için referans kabul edilen değerlerden biri olmuştur.

Dünyada benzer örneklerini gördüğümüz canlandırma hareketlerinde; genellikle bir kişi ilahi varlık veya varlıkların kendisine göründüğünü, gördüğü kişinin kendisine, toplumun bazı kuralları ihlal ettiğini söyleyerek yeni emirler verdiğini, bu emirlere uyulursa bir canlanmanın ortaya çıkacağı, aksi durumda kişisel veya toplumsal felaketlerin gerçekleşeceğini söyler. Ak Cañ'da ilahi varlık(lar); yalnız bir kişiye değil, iki kişiye görünmüştür: Çet Çelpanov'a ve evlatlık kızı Çugul'a. İlahi varlıklardan mesaj alan da ikisidir. Asıl emir ve yasaklar, Çet'e verilmiş olmakla birlikte ilahi varlıkları ilk gören Çugul'dur. Tereñ Vadisi'ndeki toplanış sırasında zaman

zaman dağa çıkararak aldığı tanrısal emirleri halka ileten de odur. Mesajların yarattığı hareket, devrimci bir yapı arz eder. Yabancı işgalciler ve onlara ait her unsur reddedilip kovulmaya çalışılırken, mevcut yerli gelenek ve inançların bir kısmı da aynı ölçüde keskin bir şekilde reddedilmiştir. Bu nedenledir ki Rus köylülerden, devlet görevlilerinden, misyoner teşkilatından hatta bazı yerli unsurlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunlara karşı gösterilen pasif direnç, hafif ve geçici olarak görünse de zaman içinde devam ettirilmiştir.

Ak Cañ'da zaman içinde görülen değişimlerden biri, belki de en belirgin olanı, dil üzerinde olmuştur. Bu değişimlerden ilki; sözlü bir kültürle başlayan Ak Cañ ile ilgili metinler, özellikle 1990'lı yıllardan sonra onu temsil edenler tarafından yazılı hâle getirilmiştir. İkincisi ise iki dillikle ilgilidir. 20. yüzyılın başlarındaki Ak Cañ'ı 21. yüzyılın başlarındaki Ak Cañ ile karşılaştırdığımızda Rusçaya karşı gösterilen tutum değişikliğini tespit etmekte güçlük çekilmemektedir. Başlangıçta Anti-Rus tavrı; bir strateji olarak belirlenmişken ve dua metinlerini değil Rusça okumak, Ruslara ve Rusça'ya karşı en küçük olumluluk bile kesin bir şekilde hoş karşılanmazken, bugün bu dine ait dua metinlerinin yaratıcıları, söylemlerine Rusçayı da dâhil etmekte, hatta iki dilde kafiyeli manzum metinler oluşturmaktadırlar. Bu durum, Rusçanın Altay folkloruna, hatta inancına geçiş gerçekleştirdiğini gösteriyor. Bu metinleri ortaya koyanlar; Rusça olan mesajların herkese, Altayca olanların ise yalnızca Altaylılara hitap ettiğini söylemektedirler. Hatta içlerinden bazıları, kendilerine gelen ilhamların bazen Rusça, bazen de Altayca olduğunu, kendilerinin de mesajların dilini değiştirmeden kaydettiklerini ifade etmektedirler (Arzytov, 2018: 53). Ak Cañ'ı yukarıda örnekleri verilen canlandırma hareketlerinden ayıran en önemli yanı, hiç şüphesiz yüz yılı aşkın bir süredir, kesintilere rağmen, varlığını değişimlere uğrayarak da olsa devam ettirmesidir.

Japon Etkisi İddiaları

Ak Cañ hareketinin ortaya çıktığı bölge, Batı Moğolistan ve Güney Sibirya'yı birbirine bağlayan *Çuyskiy Trakt* adı verilen yola yakınlığından dolayı yöneticiler açısından daha önem kazanmıştır (Krader, 1956: 282). Japon ordusunun dağların arkasında olduğu ve Altay'a doğru ilerlediği söylentileri, yaygınlık kazanmıştır. Bu nedenle bazı çevrelere göre Burhanizm hareketi, Japonya ile ilgilidir. Bu dinin ortaya çıkış tarihinde Rus-Japon savaşının yapıyor olması, Burhanist dualarda geçen yer adı olarak *Tokoy* ve yönetici olarak *Yopon Han* ifadelerinin Japonya ile ilişkilendirilmesi için kanıt olarak gösterilmiştir. Burhanizm'in Japonya ile ilişkilendirilmesi için bölgedeki misyoner teşkilatı, özellikle Biysk Psikoposu Makarii'nin bu yeni dinî harekete siyasi bir anlam kazandırmak için büyük

etkisi olmuştur. 21 Haziran 1904'te Tereñ'deki toplu duanın polis tarafından basılıp dağıtılmasına eşlik eden Rus köylüleri, Piskopos Makarii başta olmak üzere misyonerler teşvik etmiştir.

Piskopos Makarii'nin, Altay Burhanizminde Japon izlerini aramak ve yöneticilerin dikkatini bu noktaya çekmek için makul sebepleri de vardır. Savaş yıllarında Japonya, Rusya'daki devrimci ve muhalefet partilerini finanse etmek için en az 1 milyon yen ayırmıştır. Rus Polisi ve Dışişleri Bakanlığının güvenlikle ilgili belgeleri ise 1902-1904 yılları arasında Rusya'da askerî ateşe olarak görev yapan Motojiro Akashi'nin, savaş öncesinde Rusya ve Batı Avrupa'da aktif olarak faaliyette bulunduğunu gösteriyor. Ayrıca Rus-Japon savaşından önce Japonya'nın Mançurya, Kuzey Çin ve Moğolistan'ın güney batısında casusluk ağı kurduğu ve askerî istihbarat ajanları için 12 milyon Ruble harcadığı da bilinmektedir. Fakat Japonya'nın bütün bu casusluk faaliyetlerinin Altay'a kadar uzandığı konusunda herhangi bir bilgi veya belge mevcut değildir. Öyleyse Japonya'nın değilse bile Altay'ın Japonya'ya bir ilgisi olduğu düşünülebilir. Çünkü Rusların Japonlar karşısında yenildiği haberleri ve Japon ordusunun Port Arthur Limanı'ndan karaya çıkarak batıya doğru ilerlediği söylentileri; Altay Türkleri için, kaybettikleri toprakları geri kazanmaları, kendi kendilerini yönetmeleri ve din özgürlükleri bakımından bir fırsat olarak görülmüş olması ihtimali yüksektir. Kıtanın dışındaki küçük bir ada ülkesinin güçlü bir imparatorluğa karşı kazandığı (veya Burhanizmin ortaya çıktığı tarihlerde savaşın devam ettiği düşünülecek olursa kazanmakta olduğu) zafer yoluyla halkın bilincindeki Oyrot Han imgesi, Yopon Han ile birleştirilmiştir (Tikhonenko, 2006: 36-43).

Tokoy/Tokay kelimesi ise gramatikal bakımdan Türkçenin tarihi içinde "nehir kıvrımı, orman, nehir kenarındaki sazlık" anlamlarına gelmektedir. Nagy'ye göre kelime, Moğolca'daki 'dirsek' > 'nehir kıvrımı' anlamlarına gelirken Türkçede 'nehir kıvrımı' > 'orman, nehirdeki sazlıklar' şeklinde anlam değişmesine uğramıştır (Kincses-Nagy, 2018: 213). Ayrıca kelimenin Güney Altay ve Moğolistan'da oldukça yaygın bir hidronim olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Üst-Kan bölgesinde Yabagan köyüne çok uzak olmayan Tokoy adlı nehrin üst kesimlerinde aynı adı taşıyan bir Burhanist tapınak vardır. Ayrıca araştırmacılar Tokoy kelimesini bir yer adı olarak Batı Moğolistan'daki Bulun-Tokoy ile Tarbagatay'daki Baganur Gölü'yle özdeşleştirmektedirler. Bütün bunlar dikkate alındığında Burhanizmi Altay Türklerinin zenginlerinin ve yerel yöneticilerinin kurgusal bir şekilde organize ettiği ve Japon emperyalizminden esinlenen politik bir hareket olarak kabul etmek mümkün değildir. Burhanizm'i, şüphesiz 20. yüzyılın başlarında toplumun genel istikrarsızlığından ve ezilmiş bir halktan kay-

naklanan dinî reform hareketi olarak kabul etmekte fayda vardır. Bununla birlikte kendi içinde bir milliyetçilik zarı da taşımaktadır (Şertsova, 210: 29). Ak Cañ hareketinin Japonya ile ilgisi tam olarak ortaya konulamamış olsa da 1930’lu yıllara kadar bu hareketin Japonya ile ilgili olduğu, Sovyet düşüncesine egemen olmuştur.

Bu egemen düşünce A.G. Danilin’in saha araştırmalarına dayalı olarak gerçekleştirdiği çalışmasının yayımlanma sürecinde, 1930’lu yılların ortalarında kendini gösterir. 1926’da üniversiteden mezun olan A.G. Danilin (1896-1942); 1929 yılından itibaren Altay’da saha çalışmaları (1927-1929, 1934-1935) yapmaya başlamış, Burhanizm üzerine materyaller toplamıştır. Danilin’in yaptığı çalışmayı değerli kılan en önemli özelliklerinden birisi, konuyla ilgili materyal toplarken Burhanizm hareketine katılanların önemli bir kısmının hayatta olmasıdır. Yaptığı çalışmayı *Burhanizm. İz istorii natsiolno-osvoboditelno go dvijeniya vı Gornom Altae* adıyla yayımlatmak için 25 Kasım 1934’te tarihinde Novosibirsk’teki OGİZ Yayınevi ile anlaşma imzalamıştır. Fakat eserin yayımlanması için editör olarak görevlendirilen L.P. Potapov ile A.G. Danilin arasındaki görüş ayrılığı nedeniyle kitabın yayımlanması önce gecikmiş, sonra da iptal edilmiştir. Potapov ile Danilin arasında temelde iki noktada görüş farklılığı bulunmaktaydı. İlk olarak Potapov, Burhanizmin ortaya çıkışındaki Japon unsurunun yazar tarafından göz ardı edildiğini iddia etmiş, Danilin ise yazdığı cevap mektubunda Burhanizmin ortaya çıkışında Japon etkisini tespit etmenin ve belgelemenin mümkün olmadığını, bu tarz belirsiz fikirlerin devlet görevlileri ve misyonerler tarafından ortaya atılıp körüklendiğini dile getirmiştir. Editör ile yazar arasındaki ikinci belirgin görüş ayrılığı ise Burhanizmin doğasıyla ilgilidir. Danilin; Burhanizm, Şamanizm ile Lamaizmin dinî bir senkretizmi olduğuna inanırken Potapov, bu yeni hareketin Altay toplumunun seçkin sınıfının dinî bir ideolojisi olduğuna inanmıştır. Böylece yayınevi Potapov’un görüşlerini dikkate alarak kitabın yayımlanmasının iptal edilmesine karar vermiştir. Nihayet II. Dünya Savaşı’ndaki Leningrad Kuşatması sırasında Danilin, müze binasının korunması görevinde yer almış fakat savaşın getirdiği zor şartlar ve kış mevsiminin şiddetli soğuğu yüzünden yetersiz beslenme nedeniyle distrofiye yakalanmış, aşırı zayıflamış bir hâlde tükenmiş gücünün son sınırında bütün bilimsel arşivini son bir gayretle bir kızakla çekerek Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesine götürmeyi başarmış ve 1942 kışında vefat etmiştir (Danilin, 1993: 13-14).

Lamaizm Etkisi

Şüphesiz başlangıçta hem Oyrotlar hem de Altaylar, Şamanistti. Ancak 17. yüzyılın başından itibaren Cungar Hanlığı, Lamaizmi bir devlet dini

olarak kabul etmiş, manastır ve tapınak inşalarına izin vermiştir. Lamaizmi benimseyen Cungarlar, Altay bölgesinde kontrol altında tuttıkları topraklardaki nüfusu devlet dinine dönmeye zorlamışlardır. Birçok efsaneye göre devlet görevlileri Lamaizmi kabul etmeyen Altay Şamanlarına işkence ve zulüm etmiş, hatta onları toplu bir şekilde yakmışlardır (Şertsova, 2010: 50-51). Konu hakkında *Kalpas kam* ile ilgili olarak anlatılan efsanelerden biri şöyledir:

Bu çörçökti men Mundus söktü Sogodin Arkak dep kijineñ ugalgam. Ol kiji karıp kelele, bu la cuukta bojodı. Boyınıñ öböközi kereginde aytkan çörçök (bu).

Ozodo Mundustardıñ kamu bolgon emtir. Bir katap öştüler bir cerge kamdardı cuup algan. Örtöör dep aytkan. Kamdardıñ ortozında kandy la bir kam bar emtir. Küçtü kam bar, oyndo talorto küçtü, oyndo tegin ondy, sırañay la cüdek kam bar. Başka-başka cürümdü kamdar. Ol kamdardıñ onçozın cuuyla, on beş kamdı bir özökkö cuuyla, onçozın örtögön emtir. Örtöördö (öştüler örtöp turgança) bir le körzö, ayıldañ eki kas uçup oturgan. Kara kas tuku teñeri döön biyiktey učeeren, a boro kas kiynineñ uçup çıkkan. Uçup catkajın, öştülerdiñ bir cuuçılı ol kastı adıyen. Ol kas aylanıp, sıktap, kalaktap cerge kelip tüşken, kiji ünile kıyrgan: “Kal-tas-taay! Öştülerdi kır! Öştülerdi örtö, men adıyen uçun!”

Onoydo ol Kaltas Taayı mınayda kıygırtır: “Men koruulap-çeberlep albagan uçun menin camanımdı tašta, ceenim!”

Ondo ol kara kas çerge kelip tijele, kıs bala bolo bergen. Bala-kam Altın dep attu. Oyndo ol balala öştülerdiñ kolına tüşpeske töjindö soñoon-dı minayıp çupça sogolo, küyüp catkan örtöön kalıyen emtir. Onoñ öştüler ot-neme üze küygen kiyninde baskılap kelele körör bolzo, ondo taş catkan. Caan, kızıl-çookır bolçok taş. Onoñ aydışkan: “Bu kandy taş boleeren? Aldında mında taş çok, çok po?” Öştülerdiñ birüzi taştı aylandıra bazıp, tebip iyerde, onoñ Todoştordıñ Cörgömöş kamu turup kelgen. Öştüler onu üldüle kezerge cetkelekte, ol kam kögöön bololo, učeeren.

Onoyıp on beş kamını çın küçtüzi eki kam bolgon. Ol Cörgömöş-kam la Kaltas-kam. Ce ol Bala-kam küçtü kam bolor edi, onoyıp cürgen bolzo. Ol kargan onoy kuuçındap oturgan. (Yamayeva-Şincin 1994: 151-152).

Bu efsaneyi ben, Mundus boyuna mensup Sogodin Arkak adlı kişiden dinledim. O kişi, yaşlanıp yakın zamanda öldü. Bu efsane, onun ataları hakkında anlattığı bir metindi.

Önceden Mundusların kamu varmış. Bir defasında düşmanlar kamları bir yere toplamış. (Onları) yakmayı düşünmüşler. Kamların içinde her türlü varmış. Güçlü kamlar varmış, çok güçlü kamlar varmış, orta derecede kamlar varmış, sıradan kamlar, hatta çok kötü kamlar da varmış. Başka başka türlü kamlar. O kamların hepsini, on beş kamu bir yere toplayarak yakmışlar. Yakarken (düşmanlar yakarken) bir de bakmışlar

ki çadırdan iki kaz havalanıp uçmuş. Kara kaz, göğün en yükseğine uç-
vermiş; boz kaz ise onun arkasından uçmuş. Uçarken düşmanlardan bir
savaşçı, atıp o kazı vurmuş. O kaz, havada dönüp, ahlayıp inleyerek yere
düşmüş ve insan sesiyle bağırması: “Kaltas-taay! Düşmanları yok et! Düş-
manları beni vurdukları için yak!”

Sonra dayısı Kaltas şöyle bağırması: “Yeğenim, seni koruyup kollaya-
madığım için beni bağışla!”

Sonra o boz kaz gelip yere düşünce bir genç kıza dönüşmüş. Al-
tın adlı Bala-kam. Sonra o genç kız, düşmanların eline düşmemek için
göğsündeki mızrağı çekip çıkarınca yanivermiş. Her yeri yanıp bittikten
sonra düşmanlar, yürüyerek gelmişler ki yangın yerinde bir taş duruyor.
Büyük, kızıl benekli yuvarlak bir taş. Şöyle demişler: “Bu nasıl bir taş?
Önceden burada böyle bir taş yoktu değil mi?” Düşmanlardan biri, taşın
etrafında yürüyüp taşa vurunca Todoşların kamı Cörgömöş-kam ortaya
çıkması. Düşmanlar onu kılıçlarıyla kesmek isterken o, bir at sineğine dö-
nüüp uçup gitmiş.

Böylece on beş kamın en güçlüsü iki kam ortaya olduğu anlaşılmış.
Onlar, Cörgömüş kam ile Kaltas kam. Fakat o Bala-kam güçlü bir kam
olacaktı, yaşasaydı. O ihtiyar bana böyle anlatmıştı.

Böylece Lamaist unsurlar, Altay Türklerinin inanç dünyasına girmiştir.
Fakat Cungar Hanlığı sona erdikten sonra Lamaist etki gücünü kaybetmiş
olsa da Moğol kültürü ve Moğol Lamaizmi Altay folklorunda kendisine
kalıcı bir yer bulmuştur. Cungarya, 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru özel-
likle Galdan-Tseren’in ölümünden sonra Çin saldırıları karşısında zayıf-
lamaya başlayınca zamanın etkili zaysanı (yerel yönetici) olan Ombo’yla
Ruslar temas etmiş, o da 1748’de Rus elçisiyle tanıştığı zaman hükümdara
bağlılığı azalmış bir bey gibi konuşmuştur.

Moğolistan yoluyla Lamaizmin Altay’ın doğu ve güneydoğu bölgele-
rine nüfuzu hakkındaki ilk tarihî bilgiler ise 19. yüzyılda kayda geçirilmi-
ştir. A. Bunge; Doğu ve Güneydoğu Altay’a yaptığı günlük kayıtlarından
birinde, Çuy Vasisi’ndeki Altay nüfusunun önemli bölümünün Zaysanla-
rın önderliğinde Lamaist kültüre bağlı olduğunu kaydetmiştir. Bunge’nin
tespitlerinin benzerini 1897 yılında Ş. P. Şvetsov da yapmıştır. 1880’li
yıllarda Altay bölgesini gezen misyoner Mihail Pugintsev de Altay Türk-
lerinin dininin Şamanizm ve Lamaizm’in bir karışımı olduğu tespitinde
bulunmuştur (Şertsova, 210: 24). Hâliyle denilebilir ki, Moğol Lamaiz-
minin Altay Şamanizmi üzerindeki etkisi 19. yüzyılda tespit edilmiş olsa
bile, daha geçmişe, Cungar Hanlığı zamanına götürülebilir. Burhanizmin
ortaya çıkışı ve sonraki sürecinde ise Burhanistler, Şaman dinî terminolo-
jisini Lamaizmin izlerini taşıyan kendi terminolojileriyle değiştirmişlerdir
(Potapov, 2012: 183).

Tereñ Vadisi ile ilgili olaylarda iki dış etkiden bahsetmek mümkündür: Moğolistan'dan gelen Budist rahipler ve Japon etkisi. Olayların en başından itibaren işin içinde bulunan polis memuru V.N. Tukmaçev, 21 Temmuz 1904 tarihli yazısında Çin vatandaşı lama Lubzan'ın sınır dışı edildiğini yazar. (Ekeyev, 2014: 29). Ayrıca iddialara göre Çet ve arkadaşlarıyla birlikte bir lama da tutuklanmıştır (Şertsova, 2010: 37). Denilebilir ki, Çet başta olmak üzere Burhanizmin temsilcileri, hareketin başlangıcında Kuzeybatı Moğolistan lamalarıyla ilişki hâlinindedirler. Kos'min, 21. yüzyılda sahada yaptığı gözlemlerini tarihî olgularla sentezleyerek Burhanizm ve Moğol Budizmi arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlar:

İçindeki çok sayıdaki Budist unsura rağmen, Burhanizm ile Budizmin aynı şey olduğunu söylemek mümkün değildir. Burhanizm, karmaşık geçici bir olgudur. Hatta geçiş sürecinin kendisi olduğu söylenebilir. Sadece senkretik bir köprü değil, aynı zamanda Altay Şamanizminden Moğol Budizmine dinamik bir geçiştir. Bunun nedeni, Burhanizmin tamamlanmamış olması ve bir aşama olarak kalmış olmasıdır. Bu nedenle Burhanist öğretinin iç bütünlüğü yoktur, şekilsiz ve eklektiktir. 20. yüzyılın başındaki bu dinî reform süreci, son derece kısıtlı şartlarda gerçekleşmiştir. Altay Ruhani Misyonu tarafından temsil edilen Rus Çarlık yönetimi, Altaylılar ve Moğol Lamaları arasındaki teması izleyip engellemeye çalışmıştır. Bu durum, nitelikli din Budist adamlarının Altay'a gelmesini zorlaştırmıştır. Dahası; Altay Türklerinin Şamanist fikirlerle dolu bilinçleri, Budist unsurları kolayca kavramalarına da engel olmuştur. Sonuç olarak birçok Burhanist, kanlı kurbanlara tekrar yönelmiş, bazı şamanların Carlıkçı'ya dönüşmesi de durumu engelleyememiş, Ülgen ve diğer Şamanist tanrılar panteona tekrar dönmüştür. Burhanizmin doğal gelişimi ise ateist propaganda ve Sovyet döneminin ideolojik atmosferiyle engellenmiştir (Kos'min, 2007: 69).

Kos'min'in Burhanizmden belli ölçüde Şamanizme dönüşle ilgili tespitleri son yıllarda gerçekleşmiş değildir. Bu durum, 1930'lu yıllarda Danilin tarafından da yapılmıştır. Danilin'e göre, Burhanizmdeki katı kanlı kurban yasağı, koyun kurbanlarının kabul edilmesiyle yumuşatılmış, Burhanist duaların bir kısmı ise Şaman dualarından dönüştürülmüş veya bu dualar aynen tekrar edilmiştir. Hatta Burhanizmin ortaya çıkışından henüz birkaç yıl sonra kişiler, kendilerini sorgulamaya başlamışlar ve bazı beklenmedik olumsuz olayların gerçekleşmesini din değiştirmelerinin cezası olarak yorumlamışlardır. Örneğin Burhanist Yakop, oğlunun attan düşerek ölmesi ve hemen peşinden iki kızının da ölmesini din değiştirmesine yorup Burhanizmden ayrılmıştır. Ayrıca 1909 yılındaki tifüs salgını sırasında Carlıkçı Taytak'ın; oğullarıyla birlikte Kuyatkanar yolunda 20 kişiyle birlikte ölmesi, inanç değişikliğinin cezası olarak yorumlanmıştır (Danilin, 1993: 57-58; 121-122). Potapov'un da Danilin'i destekleyen tespitleri var-

dir: Burhanizmin dinî önderleri, geçmişteki Şamanistleri geleneklerinden vazgeçirme yönteminde başarılı olamayınca koyunların kurban edilmesi ve *oboo* dua törenleri gibi bazı Şamanist törenlerin yeniden yaşatılmasına izin vermek zorunda kalmışlardır. Şamanistlere karşı mücadele veren Burhanist din adamları, geleneksel Şamanist törenlerinin adlarını değiştirme yöntemini kullanıyorlardı. Mesela, Burhanistler tarafından kullanılan *calama* adı verilen törensel kurdelelerin adını *kıyra* olarak değiştirmişler, yol geçitlerinde taşlardan yapılan şaman *oboo* adı verilen Şaman kült yapısının adını *ülâ* olarak değiştirmişlerdir (Potapov, 2012: 249).

Günümüzde Altaylıları Moğol Budizmine yaklaştırma çabaları, dernekler vasıtasıyla yürütülmektedir ve bunun ilk örneği bu satırların yazarının da kendisiyle 1998 yılında tanıştığı A.Sanaşkin'in kurduğu *Ak Burkan* topluluğudur. Topluluk, 1991'de kurulup faaliyete başlamasına rağmen, yasal olarak 1992'de tescil edilmiştir. Yine 1991'de *Ene Til* örgütü, *Teñeri* 1995'te, *Ak Sanaa*, *Ak Sus* ve *Umay Ene* örgütleri de 1996'da kurulmuştur (Kos'min, 2007: 43-44). Bir diğer kuruluş ise, Üst-Kan bölgesindeki Burhanistlerin bağlı olduğu *Küree Oçır* örgütüdür. Bu örgütün başrahibi S.V. Bahramayev, Şubat 2013 itibarıyla Altay Cumhuriyeti'nde yaşları 20 ila 60 arasında değişen 30 Altay lamasının bulunduğu bilgisini vermiştir (Tadina, 2013a: 163). 2000'lerin başında Ak Cañ hareketi popülerlik kazanmaya başlamıştır. Eski Burhanizmden ödünç alınan Burhanizm terimi, Altay Türkleri tarafından kullanılmaz. Onun yerine *Ak Cañ*, bu dine mensup olanlara da *Ak Cañdu* denir. Sovyet döneminin bütün inançlara yönelik yasaklayıcı tavrının da neden olması ve Altay Şamanizmi ile Ak Cañ arasındaki çizginin bulanıklaşması nedeniyle doğayla bütünleşmiş bir tanrı olarak tasavvur edilen *Altay Kuday* (Altay Tanrısı) ve *Altay Cañ* (Altay Dini) kavramları ortaya çıkmış; neredeyse bir asır boyunca yasaklanan Ak Cañ, Altaylıların yaşamında küçük bazı günlük ritüeller, görgü kuralları ve ahlaki değerlere indirgenmiştir. Tadina, yeniden canlanan Burhanizmi, eski Burhanizm ile Şamanizmin bir karışımı olarak görür ve ilave eder: Sonuçta Burhanizm, ıslah edilmiş bir Şamanizmdir (Tadina, 2013b: 97-100). Oysa yüzyıl önce Kara İnanç mensuplarıyla evlilikler, hatta karşılıklı ziyaretler bile yapılmaz olmuştu. Bir Kara İnanç mensubunun girdiği yurt, oturduğu yer, kirlenmiş kabul edilmiş; o kişi orayı terk ettikten hemen sonra orası ardıc tütsüsü ve süt saçısıyla arındırılmaya çalışılmıştır. Burhanistler ve Şamanistler genellikle birbirlerinden herhangi bir şey alıp vermezler. Burhanistler, Şamanlığa mensup birinden bir şey almak zorunda kalırsa onu ateşe tutarak arındırır. Kişi, Kara Din'den Ak Dine geçmek isterse uygulanacak yöntem bellidir: Kişi, önce kötü ruhlardan arınmak için evindeki Şamanlığa ait put ve eşyaları yaktıktan sonra Carlıkçı'yı davet eder. Carlıkçı önce evi ateşle arındırır, ev sahibinin ve aile üyelerinin üzerine beraberinde

getirdiği kutsanmış süt saçar. Böylece Ak Cañ'a girme tamamlanmış olur. Akabinde Carlıkçı, kişilere Ak Cañ'dan ayrılırlarsa büyük sıkıntılara gireceklerini söyler (Ekeyev, 2014: 61, 155).

Ayrıca yapılan yazışmalarda; güvenlik tespit, tedbir ve uygulamalarının dışında yeni ortaya çıkan bu dinle ilgili üst makamları bilgilendirmek için bilgilerin ve dua metinlerinin verildiği de görülmektedir. Esasında mahkeme, Klements gibi bölgenin dinî yapısını iyi bilen uzmanların da görüşünü alarak onları dinlemiştir. Bu açıdan, hazırlanan raporlardan özellikle ikisi dikkat çekicidir. Bunlardan ilki 15 Şubat 1905 tarihli rapordur. Bu raporda Altaylıların Şamanist inanç ve uygulamalarıyla Burhanist inanç ve uygulamaları üzerinde durulmuş ve beş dua metninin hem Altay Türkçesi hem de Rusçaları verilmiştir (Ekeyev, 2014: 33-38).

Bu raporların birçoğunda, bölgede Japon ajanlar olduğuna dair şüpheler de yer almaktadır. Raporlarda, Burhanist dualarda geçen *Yopon Kaan* (Japon Kağan) ve Japonya'nın başkenti Tokyo'yu çağrıştıran *tokoy* ifadeleri Burhanist hareketin Japonya ilişkilendirilmesi hususunu özellikle misyonerler ön plana çıkarma çabası içinde olmuşlardır. Hatta polis raporlarında Altaylıların, Japon ordusunun gelerek onları Ruslardan kurtaracağına dair beklenti içinde oldukları ve bu ordu için dağlarda ekmek stokları hazırlığı içinde oldukları kaydedilmiştir. Benzer tespitler, A.G. Danilin tarafından da yapılmıştır: Carlıkçılar ve nüfuzlu Altaylılar, çevrelerine şunları söylediler: “Japon Çarı, Ak Çarı yendi. Tüm Rusları öldürdü. Altın Dağ'ı (Port Arthur) işgal etti. İrkutsk demiryoluna ve telgraf sistemine zarar verdi. Ak Çar şimdi Japon Çarına altın olarak haraç ödüyor. Bu yüzden Altay'da sadece kâğıt para dolaşımında. Yakında Oyrot-Japon krallığı ortaya çıkacak ve tüm Altay halklarını yönetecek.”

Bu amaçla Burhanistler, Çuy Yolu üzerindeki telgraf sistemine zarar vermişlerdir. Danilin'in ajitatör olarak nitelediği bu isimler, hareketin devamlılığına özellikle vurgu yaparak yeni çarın cennetten ineceği, Çet Çelpanov'un yurtunun yakınındaki bir yurta yerleşeceği ve böylece Rus Çarının etkisini kaybedeceği söylentilerini yaymaya devam etmişlerdir (Danilin, 1993: 107-108).

<i>Cok cerden tabılğan</i>	Beklenmedik yerden ortaya çıkan
<i>Jopon kaan</i>	Jopon kaan
<i>Ozogu boyunça kelbegen</i>	Uzun zamandır gelmeyen
<i>Oyrot kaan</i>	Oyrot kaan
<i>Törbön Oyrot törö tutkan</i>	Törbön-Oyrot'un (bir arada) yasası
<i>Kaanıbıs.</i>	Kağanımız.
<i>Burmaylı ödiük sanal boldı.</i>	İşlemeli ayakkabılar

<i>Boyu bistiñ Otrot kaambıs</i>	Bizim Oyrot kağanımız
<i>Kerek boldı.</i>	Gerek oldu.
<i>Tümen burkan baştazın.</i>	Sayısız Burhan yönetsin
<i>Cüktü baatır aydazın.</i>	Yüklü bahadır sürsün.
<i>Aba cinis Altay sanal boldı.</i>	Yüce Altay aklımızda.
<i>Ak çeçek Altayga ayday berzin.</i>	Ak çiçek Altay'da yayılsın.
<i>Köbö cinis Altayga, kök çeçek</i>	Hoş kokulu gök çiçek Altay'da yayılsın
<i>Tegen ceribiske köçire berzin.</i>	Yurdumuza göçelim (Ekeyev, 2014: 45)

Tarihî Şahsiyetler: Oyrot Han, Şunu ve Amır Sanaa

Cungarya İmparatorluğu'nun özellikle son dönemindeki Altay Türklerinin tarihî şahsiyetleriyle ilgili Altay efsaneleri, Burhanizmin ideolojisinin dinî bir kabuk içinde ulusal bir kurtuluş hareketi olarak anlamak için epey malzeme içerir. Amır Sanaa, Şunu ve Oyrot Han hakkındaki efsaneler bunlardır. Baskı ve sömürünün pençesinde sıkışan Altay Türkleri, efsanevi geçmişlerinde bir kahraman kurtarıcı aramışlardır. Üstelik bu isimler, efsanelerde birbirlerine o kadar yakınlardır ki genellikle başka başka metinlerde yer değiştirip birbirlerinin yerine geçebilirler. Oyrot adını herhangi bir kişi veya belirli bir soyla sınırlamak neredeyse imkânsızdır. Bu ad; Cungar Hanlığı tebaası için ortak bir kahraman, ortak bir kurtarıcıdır. Oyrot Han, Burhanistlerin Rus baskı ve sömürsünden kurtulmak için geçmiş dönemlerin efsanelerinde ustaca kullandıkları sembol bir isimdir (Danilin, 1993: 77-78).

Oyrot Han ve Şunu'yla birlikte özellikle Amır Sanaa hakkında anlatılan efsaneler Altay Türklerinin yaşadığı coğrafyanın sınırlarını aşmış; Moğolistan, Tıva ve Buryatya'ya da yayılmış, hatta Cengiz Han hakkında anlatılan efsanelerle iç içe geçmiştir. 19. yüzyıldaki Uranhay araştırmacılarından A.İ. Andrianov'un Soyotlar arasından derlediği bir efsanede, Amır Sanaa'nın adı Cengiz'in üç oğlundan biri olarak geçer. Efsaneye göre, Cengiz Han'ın üç oğlu vardır: Ak Han, Geser Han ve Amır Sanaa. Ak Han; Rusya'ya gitmiş, orada toprak sahibi ve kral olmuştur. Amır Sanaa, tekrar geri dönmek için Rus topraklarına gitmiş olsa da uzun zaman geçtiği hâlde geri dönmemiştir. Geser Han ise Soyotların arasındadır. Amır Sanaa'nın tekrar geri döneceği ve halkını kurtaracağına dair efsanevi düşünce, Moğollar arsında da yaygındır. D.P. Bennigsen'e göre, Amır Sanaa'nın tekrar gelip Moğolları Çinlilerden kurtaracağına dair verdiği sözün gerçekleşmesini Moğollar dört gözle bekliyorlar ve bunun yakın zamanda gerçekleşeceğine de inanıyorlar. Amır Sanaa ile ilgili bu yöndeki efsaneler, Oyrot Han ve Şunu hakkında anlatılan aynı yöndeki efsanelerle iç içe geçmiştir.

Şunu hakkında anlatılan efsanede ise Şunu'nun, halkını kurtarmak için ne zaman döneceği ve bunu kimin duyuracağı açıkça belirtilir. Böylece Oyrot Han ve Amır Sanaa, bir kişide birleştirilir (Danilin, 1993: 59-61).

Oyrot Han, Şunu ve Amır Sanaa hakkındaki efsaneler, Burhanizm kültürüne girmiştir. Radloff ve Verbitsky'nin derlemelerinde bu tarihî şahsiyetlerle ilgili metinler mevcuttur. Danilin, Şunu hakkında Üst-Kan aymağında bilinen Teleüt varyantlarına ek olarak bir efsane derlemiştir. Efsane şöyledir:

Boo Han, Sarı-Süme yolunda İrtiş'in üst kesimlerinde yaşayan bir han ve aynı zamanda bir kamdır. Bir gün süt beyazı bir gölde avlanmaya gittiğinde kıyadaki bir huş ağacının altında konaklar. O zaman, üç ak kuğunun gelerek gölde yüzmeye başladıklarını görür. Bir yıl sonra aynı yere yine avlanmak için gelen Boo Han, kuğuları tekrar görür. Bir yıl sonra üçüncü kez geldiğinde çadırında kuşları bekler. Ak kuğular her zamanki gibi uçarak gelip gölde yıkanır. Sonra uçmak için havalandıklarında Boo Han, içlerinden birini yakalar. Boo Han, kuşu eline alır almaz kuş bakire bir genç kıza dönüşerek şöyle der: "Ben, Üç Burhan'ın kızıyım.". Boo Han ise, "Burhan'ın kızı olduğunuza göre bana yakalanmamalıydınız. Bundan sonra benim eşim olacaksınız.". Boo Han ve Tanrı Burhan'ın kızı, burada kalıp yaşamaya başlar. Boo Han avlanır. Burhan'ın kızının "karın ve çocukların var mı" sorusuna Boo Han, "hayır" cevabını vererek ava gideceğini söyler. Fakat her ava gidişinde hiçbir şey avlayamadığını söyler. Boo Han üçüncü kez ava gittiğinde kız, kuğuya dönüşerek onu takip eder. Bir çadıra girdiğini görür. Bacadan bakınca Boo Han'ın Kün-Sana'nın oğlunu kucakladığını görür. Uçarak hemen göle döner. Geri dönen Boo Han, avın yine başarısız geçtiğini söyler. Kız, bağırarak: "Beni aldattın, senin bir karın ve oğlun varmış, artık seninle birlikte yaşamayacağım" diyerek kuğuya dönüşüp uçarak gider. Boo Han, hatanın kendisinde olduğunu anlar ve artık bir daha buraya gelmeyeceğine dair kendine söz vererek oradan ayrılır. Şunu'nun ülkesinin uzak bir yerinde Turen-Beren adlı bir kahramanı vardır. Yaşlılık zamanı gelmiş olmasına rağmen çocuk sahibi olamamıştır. O ve karısı, "öleceğiz, servetimiz kime kalacak?" diye düşünürken göklerden gelen bir ses duyarlar: "Turen-Beren, çocuğun olmadığına üzülme. Süt-Köl'ün kıyısına git. Orada bir çocuk bulacaksınız. Onu alıp büyütün." Yaşlı adam şaşkınlık içinde, "Bu göl nerede" diye yaşlı karısına sorar. Karısı, "Bilmiyorum, ben her gün evde oturuyorum. Çıkıp dolaşan sensin. Gölün yerini bilecek olan da sen olmalısın" der. Yaşlı adam, bu gölün Boo Han'ın avlandığı yer olduğunu tahmin ederek oraya gider. Orada bir ağacın altında bir erkek çocuğunun bulunduğunu, bu çocuğun huş ağacının öz suyuyla beslendiğini, ağladığında ise bir kuşun öterek onu avuttuğunu görür. Bu çocuk, Boo Han'ın oğludur. Yaşlı adam, çocuğu alıp büyütür. Yaşlılar, çocuğa Şunu adını verirler. Turen-Beren bir gün tedavi için Boo Han'ın yanına geldiğinde yaşlı adam sarhoş olup olağanüstü evlatlık oğlundan övgüyle bah-

seder. Bunun üzerine Boo Han, bu erkek çocuğu ondan almak ister. Turen-Beren, çaresiz Şünü'yü Boo Han'a getirir. Orada ona farklı bir isim verilir: Karakula. Büyüyen Şunu, Boo Han'ın krallığında bir değişiklik olacağını hisseder: Bir kadın, Şulmus adlı bir kötü ruh doğuracaktır. Bu sebeple Şunu, bütün hamile kadınları ve hayvanları öldürmeye başlar. Halk, tedirgin olup Boo Han'a şikâyet ederler. Âdeta vahşileşen Şunu, sırtından kemerle bağlanarak bir kuyuya atılır. Bir ulak, Boo Han'a gelerek yakınlardaki bir köyde yaşayan kızı Mayin-Bere'nin bir erkek çocuk doğurduğu haberini getirir. Doğan çocuğa Amır Sanaa adı verilir. Amır Sanaa, büyüdüğünde Şunu'nun olacakları gerçekten hissettiğini söyler. Bunun üzerine Şunu serbest bırakılır ve yaraları tedavi edilir. Sonra, Boo Han'ın avlandığı yere, Tanrı Üç Kurbustan'ın kitabının düştüğü bilgisi ulaşır. Boo Han, oraya gitmeme yeminini hatırlayıp Şunu'yu gönderir. Şunu gidip kitabı açarak okur. Kitapta, Tebet-Tanit'a arka arkaya üç yıl dua ettikten sonra Erlik'le savaşmaya gitmesi gerektiği yazılıdır. Şunu, "Kurbustan Erlik'le savaşmamı istiyorsa niçin üç yıl bekleyip dua edeyim. Hemen Erlik'le savaşmaya gideyim" der ve Erlik'le savaşmaya gider. Onunla üç yıl boyunca savaşsa da başarılı olamayınca kutsal kitapta yazılanları hatırlayıp Tebet-Tanit'a dua etmek için onun yurduna gitmeye karar verir. Fakat Tebet-Tanit öyle bir yerde yaşamaktadır ki otları ve suları zehirlidir. Bunun üzerine Şunu, yanına atı için yem ve içmek için su alarak Tebet-Tanit'in yurduna gider. Oraya gidince tükürür ve "Tüm Derben-Oyrot Hanlığı'nı kayıp mı edeceğim" diyerek havaya tükürür. Bundan sonra Oyrot prensleri arasında düşmanlık başlar: Amır Sanaa, Temir Sana, Kün Sana (Danilin, 1993: 65-67).

Yukarıdaki efsanede Şunu'nun Ruslara bağlanmasıyla ilgili bir unsur mevcut değildir. Yalnızca Altay beyleri arasında baş gösteren düşmanlık dile getirilir. Şunu ve Amır Sanaa; diğer efsanelerin bazılarında öz kardeş, bazılarında üvey kardeş, bir kısmında ise dayı-yeğen olarak geçer (Yamayeva-Şincin, 1994: 208-231). Hepsinde görülen ortak özellik; Şunu'nun, kardeşleri tarafından kıskanılması (bazen de aklını yitirmesi veya öyle zannedilmesi) nedeniyle babası tarafından hapse atılması, sonra zor durumda kalan halkını ve yurdunu kurtarması için atıldığı yerden çıkarılması, Şunu'nun mücadeleyi kazanarak halkını kurtarması ama neticesinde iç karışıklıklar sonucu Ruslara sığınması anlatılır. "Şunu" adlı efsanede Şunu, Amır Sanaa'nın dayısıdır. Amır Sanaa doğarken bir elinde kan, diğer elinde kara taş tutarak doğar. Amır Sanaa büyüüp er olunca beyleri, Şunu ile savaşması için onu kışkırtır. Şunu, yeğeniyle savaşmaktansa Bala Kaan'ın (Rus Çarıçesi) yurduna giderek onunla evlenir. Ondaki iki oğlu olur: Kostokko Pavloviç ve Nikolay Pavloviç. Efsaneye göre Kostokk Amerika'ya gidip kağan olur, Nikolay Pavloviç ise annesinin yerine çar olur. Amır Sanaa ise kendi askeri ona karşı gelip, onunla savaşınca yurdunu terk etme zamanının geldiğini anlar ve halkını ardında bırakarak kaçıp gider. Başsız

kalan halkı, düşman saldırılarında perişan düşünce on iki zaysan karar verip Ruslara sığınır (Yamayeva-Şincin, 1994: 212-223). Bu efsanelerin hemen tamamında kahramanlar olağanüstülüklerle donatılmış olsalar da halklarının bağımsızlığını koruyamazlar ve çıkan iç kargaşalar neticesinde onlar için Ruslara sığınmanın dışında başka bir çare kalmaz.

Efsanelerden anlaşılacağı üzere Burhanist Teleütler, Şunu'nun anısını mitik halk hafızasında muhafaza etmişler ve zamanla onun dönüşü hakkındaki beklentilerine dair daha fazla ayrıntı yaratmışlardır. Efsanelerde Şunu ile Rus çarı arasındaki anlaşmanın değişik varyantları oluşmuştur. DANİLİN, bunlardan dördünü tespit etmiştir: 1. Teleütleri terk etmek zorunda kalan Şunu, öfkeli bir şekilde eliyle taşı tokatlar ve şöyle der: "Bu iz burada var olduğu sürece Teleütler askere alınmayacak." 2. Şunu, II. Kate-rina ile anlaşmayı imzalar ve şöyle der: "Teleütlerimi size vatandaş olarak veriyorum. Tıpkı bana ödedikleri gibi size de kürklerle vergi ödemelerine izin veriyorum. Ama onları askere alamazsınız." Anlaşma imzalandıktan sonra Şunu tükürür ve şöyle der: "Nasıl bu tükürük geri alınmazsa sizin de sözünüz ve imzanız dokunulmaz olsun. 3. Şunu, Altın Göl'deydi. Altın Göl kurumuştur ve ortasında dökme demirden yapılmış ağır bir sandık vardı. Şunu, sandığı tekmeledi ve kapak açıldı. Sandıkta birçok kitap vardı, Şunu içlerinden birini aldı, baktı ve tekrar yerine koydu. Sonra başka bir kitap alıp okumaya başladı. Bu kitapta, Teleütlerin yakında Ruslardan kurtulacağı yazıyordu. 4. Şunu, halkından ayrıldıktan sonra bir mektup bıraktı. Mektupta şunlar yazıyordu: "Halkımı, Rus çarına veriyorum. O, Teleütleri gücendirmesin. Askere almasın. Bana vergi olarak kürklerle ödeme yaptıkları gibi Ruslara da parayla değil, kürkle ödeme yapınlar." (Danilin, 1993: 73-74).

Şunu gibi tarihî bir şahsiyet olan Amır Sanaa'nın ataları, 17. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başlarına kadar Sibiry'a'dan ayrılmış, Volga bölgesinde yaşamışlardır. Ancak büyükbabası 1701'de Cungarya'ya dönmüş ve oğlunu (Amır-Sanaa'nın babası) Galdan-Tseren'in kızıyla evlendirmiştir. Bu nedenle Amır-Sanaa, Cungarya tahtı üzerinde hak sahibi olmuş ve onun mücadeleleri çok sayıda Altay efsanesine yansımıştır (Şertsova, 2010: 65). Amır Sanaa, bağımsız bir devlet kurmak amacıyla 1755'te Mançu-Çin yönetimine karşı bir ayaklanma başlatmış fakat ayaklanma başarısız bir şekilde bastırılınca 1756'da Rusya'ya kaçmış, 21 Eylül'de çiçek hastalığından Tobolsk'ta ölmüştür. Amır Sanaa'nın bu mücadeleleri sırasında Cungarya ile savaş hâlinde olan Çin, 1755-1758 yılları arasında bir milyondan fazla insanı katletmiştir. Sibiry'a sahası uzmanı S. ŞAŞKOV, yapılan katliamı ve yaşanan paniği şöyle tarif eder: "Cungarya, tam anlamıyla cesetlerle doluydu. Nehirler, dökülen insan kanından dolayı kızıl akıyordu. Bacakları

ve hareket edebilen her şey, Sibiry'a doğru koştu." Kadınlar ve çocuklar, hayvanlarıyla birlikte dağ içlerine ve mağaralara saklanmışlar; erkekler, yaptıkları kaleler ve müstahkem mevkiilerle yurtlarını savunmaya çalışmışlardır. Bu nedenle Altaylı yöneticiler, Rus askeri koruması altına girmeyi ve Ruslara bağlanmayı düşünmeye başlamışlardır. Nihayet 19 Temmuz 1756'da Altaylı yöneticilerin Rusya'ya bağlılık yemini etmeleri neticesinde, bölge Ruslara bağlanmıştır (Şertsova, 210: 70-74). Fakat bu bağlanma, yani Cungar vatandaşlığından Rus vatandaşlığına geçiş, başlangıçta Altay toplumunun geleneksel yapısını ve sosyo-ekonomik ilişkilerini etkilememiştir. Yadrintsev'e göre 19. yüzyılın ikinci yarısında Altay'ı ziyaret eden bütün gezginler, hayvancılık yapan Telengitlerin zengin hayvan sürülerine sahip oldukları konusunda kayıtlar düşmüşlerdir. W. RADLOFF, Ursul Vadisi'nde 6.000 baş hayvanı olan bir Telengit ile tanışır. Çuy bölgesinde ise hayvancılık daha yaygındır. Zenginlerin içinde 8.000 at, 1.000 sığır ve 2.000 deve sahibi olanları vardır. Bölge sakinleri RADLOFF'a, 50-100 ata sahip olan kişilerin yoksul sayıldığını ifade etmişlerdir (Yadrintsev, 1891: 104; Tadina, 2006: 74-75). Bununla birlikte yüzyılın sonuna doğru hayvancılık ve maden işletmelerinin yanı sıra yağ fabrikaları ve yün çırpma tesisleri gibi küçük işletmelerin kurulmasıyla bölgede dikkate değer gelişmeler gözlemlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise çiftçilik ve arıcılık faaliyetleri artmaya başlar. Fakat ekonomide görülen gelişmeler Rusların lehine, Altay Türklerinin aleyhine işlemeye başlamıştır. Özellikle verimli meralara Rusların yerleşmesiyle birlikte Altay Türklerinde hayvancılık gerilemeye başlamıştır. Yoğun Rus yerleşimci nüfusu, Altay Türklerinin yaşam alanlarını, özellikle hayvancılık ve tarım bakımından gittikçe daraltmış, Altaylılar dağ içlerinde daha verimsiz alanlara çekilmek zorunda kalmışlar ve gittikçe yoksullaşmışlardır.

Mançu-Çin yönetimine karşı mücadele eden Amır-Sanaa tıpkı Şunu gibi sözlü halk kültüründe yer bulmuş, birçok olağanüstü özellik ona yüklenmiştir. Bu anlatılarda onun yada taşıyla kar veya yağmur yağdırabildiği, gökkuşağına bazı şeyler asabildiği ... anlatılır. Efsanelerde Amır Sanaa ile Şunu'yu karşılaştıran Danilin şu sonuca ulaşır: Amır Sanaa gibi Şunu da Oyrotları birleştirmek isteyen bir devlet adamı olarak sunulur. Fakat efsaneler Amır Sanaa'yı sinsi ve kurnaz olarak sunarken onun aksine Şunu'ya tüm olumlu özellikleri yüklerler (Danilin, 1993: 76). Moğolistan'da Amır Sanaa'nın soyundan geldiğini veya reenkarnasyon yoluyla onun kendi bedeninde tekrar hayata geldiğini ve Moğolları Çinlilerin elinden kurtaracağını iddia eden bazı lamalar ortaya çıkmıştır. Pozdneyev, 1892 gibi erken bir tarihte 30 yaşında Dombi-Çjantsan'ın böyle biri olduğunu söyler. Güya bu lama, Amır Sanaa'nın oğlu Temursana'nın soyundan türemiştir ve Moğolları Çin baskısından kurtaracaktır (Danilin, 1993: 79).

Misyoner Etkisi

Altay'da kurulan misyoner teşkilatının Altay Türklerini Hristiyanlaştırma politikalarına bağlı olarak yapılan uygulamalar neticesinde; Onguday, Şebalin, Kan gibi nispeten büyük yerleşim yerlerinde açılan kilise ve okullarda vaftiz edilen Altay Türklerine maddi ve mali yardımlar sağlanmıştır: Barınaklar verilmiş, yiyecek, giyecek yardımı yapılmış ve tohum dağıtılmıştır. Bunlar, vaftiz edilmemiş Altay Türklerinden ayrı yaşamaya mecbur edilmişler, Rus yaşam tarzını benimsemeye, Rus giysileri giymeye ve Ruslarla karma evlilikler yapmaya zorlanmışlar, Şamanik ayin ve törenleri yapmaları, bunlara katılmaları da tamamıyla yasaklanmıştır (Tadina, 2006: 76).

1828 yılında Altay'da misyoner teşkilatının kurulmasından sonra misyonerler; vaftiz olmayı kabul etmeyen Altaylıların vaftiz edilmiş olanlarla birlikte yaşamasını, onların yanına yerleşmesini ve kurulan kiliselerin 6 km yakınına gelmelerini yasaklamışlardır. Şüphesiz açılan her yeni kilise, diki len her yeni haç, Altaylıların yaşam alanlarını biraz daha daraltmıştır. Misyonerler, Altay Türkçesini biliyorlardı ve bu durum, bölgenin yerel sakinlerinin hayatlarına tüm yönlerine aşına olmalarını sağlamıştır. Bu nedenle Altay Türklerinin din, dil ve etnografyaları başta olmak üzere bazı sorunlarının çözümü için misyonerlerin yazdıkları raporlar önemlidir. Onların yaptıkları çalışmalar ve tespitleri, bugün de bilim çevrelerince kabul görmektedir. Altay Türklerini ilk defa Kuzey ve Güney olmak üzere iki gruba ayıran misyoner, V.İ. Verbitsky'dir. Onun bu ayrımı hâlâ, yapılan bilimsel çalışmalarda ölçüt olarak kullanılmaktadır (Şertsova, 2010: 20).

Ortodoks Misyununun Altay'daki ilk açılış tarihinden itibaren Moğol lamalarının, Moğolistan'dan Çuy Yolu ve Tarbagatay Dağları'ndan sınırı geçerek sık sık Altay'a geldikleri ve Altay Türklerini ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bu nedenle Ortodoks papazlar, Moğol lamalarını sürekli bir tehlike kaynağı olarak görmüşlerdir. Üstelik bu Moğol lamaları; Altaylar tarafından sıcak bir ilgiyle karşılanıyor, söyledikleri dikkatle dinleniyor ve yaptıkları şifa uygulamaları kabul ediliyordu. Altay Türkleri; Moğol lamalarını dil, gelenek-görenek ve dünya algısı bakımından kendilerine Ortodoks papazlardan daha yakın görüyorlardı (Kos'min, 2007: 48). Altaylılara baskı yapan, günlük hayatlarını kısıtlayan ve yabancı olarak görülen Hristiyan papazlara karşı Moğol lamalarının daha yakın görülmesi normal bir durumdur. Dolayısıyla Altay Misyoner Teşkilatı; Burhanizmi, Ortodoks Hristiyanlığa bir tepki olarak görmüşlerdir.

19 Mart 1905'te Ust-Kan misyonerlerinden Rahip Luka Kumandin'in Biysk piskoposu Macarius'a sunduğu raporunda, misyonerlerin olaylardaki tutumlarıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Kumandin'e göre, Tomsk valisinin

emri üzerine Piskopos Macarius ile polis şefi V.N. Tukmaçev 19 Haziran'da Onguday'dan Ust-Kan köyüne gelip, Kalmıkların toplantılarını gözlemlerler. Kumandin'e göre, o günün akşamında Tereñ Vadisi'nde 600'den fazla insan vardır ve şenlik ateşleri her yerde pırıl pırıl yanmaktadır. Ertesi gün (20 Haziran'da) ise toplanan insan sayısı 1000'e çıkar. Bu arada kilise etrafında da binlerce silahlı Rus köylüsü toplanır. Toplanarlara, kutsal su serpilerek dualar edilir. Biysk piskoposu Macarius bir konuşma yapar. Kalmıklara şiddet uygulanmamasını, onların kötü yola düşmüş küçük kardeşler gibi kabul edilmesini vaaz eder. Polis şefi Tukmaçev ise bu arada Tereñ Vadisi'ndeki Kalmıkların etrafını kuşatarak, kaçış yollarını keser. Gece ikide kilisenin çan kulesinden ilk çan sesleri duyulur. Kumandin'e göre bu çanın sesi, gecenin sessizliğinde tehditkâr bir şekilde çalar ve yakın dağlarda yankılanarak uzaklarda kaybolur. Polisler ve Rus köylüler dua eden Kalmıklara saldırırlar. Kalmıklar, halkalar oluşturarak Çet'in yurtunu korumak isterler. Bütün ısrarlara rağmen Çet teslim edilmeyince Ruslar onun çadırına saldırırlar ve kargaşa çıkar. Bir Kalmık öldürülür, yaklaşık elli Kalmık da ağır bir şekilde dövülerek yaralanır. Çet hareketinin lideri ve yaklaşık otuz kişi tutuklanır. Raporunun sonunda Luka Kumandin şöyle der: "Gelecekte Kalmıklar kutsal vaftizi kabul edecek, Ortodoks Kilisesinin koynunda kendilerine sessiz bir sığınak bulacaklar ... Şimdilik sadece dört Kalmık vaftiz edildi. Diğerleri Paganizm ile Ortodoksluk arasında tereddüt hâlinedeler (Ekeyev, 2014: 49-53)

Tomsk Diocesan Gazetesi'nde (1905, No: 10, s.1-4), Altay Manevi Misyonunun tespit ve görüşlerini içeren bir rapor yayımlanmıştır. Rapor da da mayıs-haziran 1904'te Tereñ Vadisi'ndeki olaylar hakkında Bölge Misyoner Teşkilatının tespit ve görüşleri mevcuttur. Rapora göre, yeni bir peygamberin ortaya çıkması haberi Kalmıkları oldukça heyecanlandırmıştır ve bu toplantı için kış aylarından itibaren hazırlanmaktadırlar. Kış mevsiminden toplantının başladığı zamana kadar Kalmıklar vaftiz olmaktan çekinmiş, kam teflerini ve Şamanizmle ilgili nesnel unsurları yakmış, Ruslara ait para, giysi vb. eşyaları da yok edip günlük hayatlarından çıkarmışlar, tütün ve alkollü içki içilmesini yasaklamışlardır. Tereñ Vadisi'nde toplanarak kendilerini Ruslardan kurtaracak Oyrot Han'ın gelmesi için gece gündüz dualar etmişler, kendilerine inanmayan Kalmıkları tutuklayıp onlara işkenceler etmişlerdir. 13 Haziran'da durumu yerinde tespit etmek için Altay Manevi Misyonu, Tereñ Vadisi'ne rahipler göndermişse de Kalmıklar bu rahipleri içlerine almamışlardır. Bunlarla birlikte Rus-Japon savaşı da Oyrot Han'ın yakında geleceğiyle ilgili olarak Kalmıkları heyecanlandırmıştır.

Gorno-Altaysk Devlet Arşivlerinde, yukarıda adı geçen Rahip Luka Kumandin'in elyazması başka bir rapor mevcuttur (GAAK, f. 164, op. 1, ö. 85, l. 2-6.). Bu raporda Kumandin, raporlama yılında (1904) Kalmıklar arasına misyonerlik amacıyla üç ziyaret gerçekleştirdiklerini vurgular. Raporda dikkat çeken en önemli husus, Kumandin'in yerli halkla yaptığı görüşmelerin bir kısmına raporunda yer vermesidir. Kalmıkların yeni dine bakış açısını tespit etmek için Kumandin'in 60 yaşında Çalçık adlı bir Kalmıkla yaptığı görüşmenin notlarını burada vermeyi uygun buluyorum. Çünkü görüşme Tereñ Vadisi'ne yapılan baskının hemen sonrasında gerçekleştirilmiştir. Kumandin'in, Çalçık'a sorduğu sorular ve aldığı cevaplar şu şekildedir:

- Tereñ Vadisi'ndeki olaylar hakkındaki düşüncelerin nelerdir, Altaylar arasında Burhanizm var mıdır?
- Artık toplu bir dua yapılmıyor, herkes kendi yurt kapısının önünde dua ediyor.
- Şimdi nasıl dua ediyorsunuz, neyi kurban olarak adıyorsunuz?
- Artık kanlı kurbanlarımız yok. Belirli bir dua ve kurban yerimiz de yok. Her aile kendi yurtunun doğuya bakan yönünde ibadet ediyor. Yurtun önüne genç bir huş ağacı dikiyoruz, ona beyaz bir keten bağlıyoruz ki bu, inancımızın saflığının bir işaretidir. Sonra ailenin en büyüğü yurttan çıkarak huş ağacının üzerine süt saçar. Dualar edilir.
- Hangi duaları okursunuz?
- Kalıcı bir duamız yoktur. Her türlü duayı okuruz.
- Bazı Altaylılardan Çet'in sizlere Japon kralı için toplanmanızı ve Oyrot Han'ı hatırlamanızı emrettiğini duydum, bu doğru mu?
- Çet, bize Japon kralı için dua etme emri vermedi ama Oyrotya'yı ve Oyrot Han'ı hatırlıyoruz. O, Burhan'la ilgilidir. Çet, bize hayvanları kurban etmememizi emretti. Haklı. Çünkü bu, Burhan'ın ruhuna aykırıdır. Daha önce biz kanlı kurbanlar sunmuş olsak da bu bizim cehaletimizden kaynaklanmaktaydı. Körmös'ün (şeytanın) gönderdiği kamlar bizi aldattı. Şimdi çok iyiyiz. Dua ve ibadetlerimizde kan yok. Yalnızca saf ve beyaz süt var. (İbadetlerimizde) Maddi kaybımız yok. Hastalık gönderen ruha, at kurbanı yapıyorduk. Bütün bunlar bir aldatmaca. Çet, ortaya çıktı. Bize Burhan'ı ve ona nasıl ibadet edeceğimizi anlattı. Lamaizm ve Burhanizm yoluyla Kalmıklar yeniden doğdu. Şamanizmden daha yüksek bir din bulduğum için mutluyum. Şamanizmdeki çok tanrılar yok edildi. Sadece iki tane kaldı. Sarı Çalu ve Cayık ibadet sırasında Kalmıklar, süt saçıyor ve ardıç tütsüsü yapıyor. Yurt girişinde Sarı Çalu asılı. Bur-

hanizm, Şamanizmden daha yüksek bir din. Kanlı kurbanlar artık yok. Kamların tuhafıkları yok. Yüksek sesle ibadet yok. Artık doğu yönüne dönüyor ve sessizce Burhan'a dua ediyoruz. Önümüzde rüzgârda sallanan yeşil bir huş ağacı ve ona asılı beyaz kurdeleler var. Ailenin reisi ona süt saçar ve sessizce dua eder. Burhanizmi kabul etmeyenler 'Kürüm'dür. Ancak onlardan aramızda çok az var.

Rahip Luka Kumandin, yaptığı görüşmelerden sonra raporunu şu tespitleriyle tamamlar: "Çet'in ortaya çıkmasından sonra başlangıçta tüm Ruslara düşman olan Kalmıklar, onun tutuklanmasından sonra biraz yumuşuyor gibiler. Ama inançları hakkında onlarla sohbet etmek çok zor. Bu konuda onlara bir şeyler sorduğumda kaşlarını çatıp başka tarafa bakıyorlar. Çok zor günler geçiriyorlar. Eski Kalmıklar artık gitti. Yerlerine kaba ve fanatik Lamaistler geldi."

Rahip Luka Kumandin'in dışında 1906 yılında Burhanizm hakkında iki diyakon'un daha raporu bulunmaktadır: Diyakon İ. Bobrakova ve Diyakon M. Yalbaşev. Bobrakova, 28 Ağustos 1906'da Çet Çelpanov'u ziyaret eder. Çelpanov, onu yurtuna davet ederek çay ikram eder ve seyahat amaçlarını sorar. Çelpanov'un sorularını cevaplayan Bobrakov, Çet'in kendisine söylediği şu sözleri ilginç bularak kayda geçirir: "Siz misyonerler uzun yıllardır Altay'dasınız ve her yere giderek dininizi anlatıyorsunuz. Buna rağmen çok az insanı vaftiz edebildiniz. Ama benim tebliğimle birlikte insanlar Kamlıkla ilgili her şeyi terk ettiler. Kısa süre içinde takipçilerimin sayısı birkaç bin kişiyi buldu. Burhanlık davet edilmesi gereken tek inançtır. Ak Cañ ..." (GAAK, f.164, op.1, d.101,II.1-4). Diyakon M. Yalbaşev ise 1906 yılında 70 Kalmık'ın toplanarak dinî tören düzenlediklerini kaydetmiştir. Yalbaşev kayıtlarında Ak Cañ mensuplarının törende kullandıkları sunaklar hakkında da bilgi verir (GAAK, f. 164, op.2, d. 101, 1. 19).

Çet Çelpanov Sonrası Ak Cañ

1904'ü takip eden yıllarda yazılmış Altay Manevi Misyonunun yazdığı raporlardan Burhanizm'in Altay'daki gelişim sürecini takip etmek mümkündür. 1906 tarihli Altay Manevi Misyonunun raporunda Burhanizmi, Moğol Lamizmi etkisi altında ortaya çıkan yeni bir tür inanç olarak tanımlanır. Çelpanov'u ise yıpranmış bir paganist sistemi canlandırmaya çalışan din reformisti olmaktan öte siyasi bir ajitatör olarak kabul eder. Ayrıca Çet ve takipçilerinin 1906 yılı yazında beraat etmelerini bu yeni doktrin onayı olarak kabul edildiğini ve halkı bu harekete katılmaya teşvik ettiğini ifade ederler. Kalmıkların Moğolistan'a yaptıkları seyahatleri dolayısıyla Moğol Budizmi ile temasa geçmeleri bu hareketi gittikçe ve hızlı bir şekilde Lamaizme yaklaştıracaktır. Misyonerler, "Çet hareketi dinsel bir

yenilenme ihtiyacı olsaydı, Hristiyanlığa yönelmeleri gerekirdi” diyorlar (GANO, f.D-143, op.1, ö.16, 1.12-16; Ekeyev, 2014: 141-145). Diğer bazı misyoner raporlarında (1907) Ak Cañ adlı bu yeni dinin Ortodoks Hristiyanlık karşısında hâkim bir pozisyon elde ettiği, *Haberci* anlamına gelen *Carlıkçı* adlı din adamlarının sayılarının arttığı ve dinî öğretilerini hızlı bir şekilde yaydıkları, Ak Cañ'ın Moğol Lamaizminden sıyrılarak özel bir mezhebe dönüşerek Altaylıların ulusal dini hâline geldiği üzerinde durulmaktadır. 1908'de yazılmış başka Altay Misyonu raporunda ise 1904'ten bu yana Altaylar arasında Ak Cañ ile ilgili heyecanın azalmadığı, Kan ve Yabagan vadilerinde kök saldığı, Abay ve Ursul bölgelerinde ise tutunmaya çalıştığı, Klements'in ifade ettiğinin aksine bu yeni inancın tamamen Budist unsurlar içerdiği ifade edilmektedir (Ekeyev, 2014: 156, 161). Misyonerler, tespit ve endişelerinde haklıdır. Burhanistlerin önde gelen isimleri Moğolistan'daki lamalarla iletişimi kesmemişler; Moğolistan'dan gelen lamaları her zaman çok sıcak karşılamışlar; onlara altın, gümüş, değerli kürkler ve atlar başta olmak üzere hayvanlar hediye etmişlerdir. Çet Çelpanov'un ise diğer Burhanistler gibi Moğol lamalarıyla temas hâlinde kaldığı, onlardan Burhanistler için dinî nesnelere temin ettiği bilinmektedir. Hatta 1906'da evlatlık kızı Çugul ve önde gelen Burhanist Tiri Yaşitov (önemli bir Carlıkçı olduktan sonra (Tiri Akemçi) ile Rus sınırına yakın Moğolistan'ın Tsagan-nur Gölü civarındaki bir lamaist karargâhta bir süre yaşamıştır (Danilin, 1993; Tadina, 1994: 82-83; Kos'min, 2007: 55). Hemen bütün kaynaklar, Altay'daki Carlıkçıların Moğol Lamalar tarafından bazen Altay'da bazen de Moğolistan'da eğitildikleri konusunda görüş birliği içerisinde.

Ak Cañ ile ilgili mahkemede görüşlerine ve bilgisine başvuru D.A. Klements, 1904 yılında Rus Coğrafyacılar Derneğinde daha bilgilendireci sunumlar yapmıştır. Bu sunumlarında Klements, Çet Çelpanov'u başkalarının hayvanlarına çobanlık yapan ve yine başkalarının hayvanlarını satmak için Altay içinde seyahatler yapan ve zaman zaman da bu amaçla Moğolistan'a giden yoksul biri, evlatlık kızı Çugul'u ise mükemmel bir konuşma yeteneğine sahip akıllı bir çocuk olarak tanımlar. Altay Şamanizminin panteonundan ve Hristiyanlık ile Budizmin onun üzerindeki etkisinden ve aynı zamanlı olarak Ruslarla etkileşim ve okuryazarlığın gelişmesinden bahseder. Fakat Şamanların, yeni ortaya çıkan ihtiyaçları karşılama konusundaki yetersizliğinden kaynaklanan bir inanç krizinin de baş gösterdiğini vurgular. Bu kriz karşısında ortaya çıkan Çet Çelpanov'un; kanlı kurbanların ve şamanların gürültülü ayinlerinin tanrıyı rahatsız ettiğini ileri sürerek yeni inanç sisteminde kanlı kurbanları ve Şaman ayinlerini yasakladığını, bunun yerine günde üç kez (sabah, öğlen, akşam) açık yerlerde diz çökerek dua etmeyi, huş ağaçlarına bezler bağlamayı, ardıç tütsüsü ve süt saçısı

yapmayı getirdiğini anlatır. Çelpanov'a göre; yakın zamanda gökten ateşler ve yıldırımlar düşecek, dağlar parçalanıp yıkılacak ve sadece inananlar kurtulacaktır. Kurtulanlar, Oyrot Han'ın gelişine inananlar olacaktır. Çelpanov'un etkisi o kadar büyük olmuştur ki, insanlar o güne kadar kutsal saydıkları Şaman nesnelere yakıp yok etmişlerdir. Açıkçası Çelpanov'un kendi dinî sistemi ve neyi başarmak istediğine dair net bir fikri yoktur. Buna rağmen Şamanizme karşı mücadelesi beklenmedik şekilde başarılı olmuştur. Bölgedeki Rusların nüfusu 24.000'in üzerinde olmasına rağmen büyük bir korkuya kapılmışlardır (Ekeyev, 2014: 164-170).

Novikov'a göre, halka yeni dine dâhil olmaları, onun propagandasını yapmaları, yeni dinin ritüellerinde kullanılacak malzemeleri almaları ve daha önemlisi Ruslara ait her şeyden (para dâhil) kurtulmak gerektiğini göstermek için para dağıtanlar; zengin Kalmıklardır. Buydiş, yoksul halka 1600 Ruble; Adnay ise 6000 Ruble dağıtmıştır. Yine Novikov'a göre Çet'e bağlılık o kadar güçlüdür ki insanlar ekilebilir arazilerini, hasta sığırlarını bile arkalarında bırakarak Tereñ Vadisi'ne gelmişler ve her yurtun önüne bayrak gibi Ak Cañ'ın sembolleri olan bezleri huş ağaçlarına bağlanmışlardır. (Novikov, 1904: 125-132).

A. Semenov, 1913'te ki bir yazısında Altay'da Burhanizmin çok güçlendiğini ve o zaman için Altaylıların üçte ikisinin Burahanizmi benimsediğini kaydetmiştir (Semenov, 1913: 388; Ekeyev, 2014:177-185).

Çet Çelpanov tütün içerken.

Semenov, bu kaydı düştükten iki yıl önce (1911) Çet Çelpanov'u gördüğünü yazar. İzlenimleri şöyledir: “Çaresiz bir görünümü vardı ve kötü Rusça konuşuyordu. Görünüşünde bir farklılık yoktu, sıradan ve kirli bir Kalmık. Yüzünde ne olağanüstü bir zekâ ifadesi ne de manevi bir güç seziliyordu.” (Semenov, 1913: 394; Ekeyev, 2014: 183). Semenov, ziyaret ettiği Çet'ten tercüman aracılığıyla kendisi ve Burhanizm ile ilgili bilgiler de kaydetmiştir. Çet şunları anlatmıştır:

“Eski kamlık inancında şeytanlara inandık. Bütün bir yurt, onların görüntüleriyle doluydu ve onlara dua ediliyordu. O zamanlar, benimle yaşayan Çugul adında evlatlık bir kızım vardı. O, koyun otlatırken beyaz at üzerinde beyaz cüppeli bir adam ona görünmüş. Adam, Çugul'a yurttaki putları yakmamızı, güneşe ve aya dua etmemiz gerektiğini söyle-

miş. Ona inanmadım. Fakat merak da ettim. Sonra bu adam dağda bana da göründü ve şöyle dedi: “Daha önce kızına söylediklerime belki inanmadın. Şimdi aynı şeyleri sana da söylüyorum. Kamlıkla ilgili her şeyi terk edin, atları kurban etmeyin. Söylediklerimi herkese anlat ki, bütün Altay’a yayılsın. Herkes güneşe ve aya dua etmelidir. Ay Burhan, Kün Burhan, Üç Kurbustan Burhan...” Eve geldim ve gördüklerimi Çugul’a anlattım. Sonra bütün putları yaktık. Ardıç alaslayıp dua ettik. Kızım ak adamı gördüğünde on iki yaşındaydı. Ben evlenmeden önce Çarış Nehri’nin kıyısında Yabagan’da yaşadım. Evlendiğimde on altı yaşındaydım ve Tereñ’e taşındım. Şimdi 39 yaşındayım. Kalmık bir eşim var ve çocuğum yok. Ailesi ölünce Çugul’u evlat edinmiştim. Şimdi evli, Tulaytı’da yaşıyor.

Bana görünen görüntülerden üç ay sonra insanlar Tereñ Vadisi’nde toplanmaya başladılar. Herkesin bana görünen ak adamı bildiği, ondan haberdar olduğu ortaya çıktı. Toplandıktan sonra ateşler yakıp ardıç alasladık. Huş ağaçlarını kurduk. Onlara bezler bağladık. Yurttan çok uzak olmayan dağ eteklerinde dualar ettik. Dua sırasında yemek yemedik. Yemekten önce ve sonra ayakta dualar ettik. Herkes bana inandı. Duadan sonra arakı içildi. Herkes bıçaklarını gömdü. Burhan kelimesi Tanrı anlamına gelir. Cennette yaşar ve o kime benzer bilmiyorum. Onun adı Ak’tır. O naziktir. Kişileri cezalandırır mı cezalandırmaz mı bilmiyorum.

Yeni inanca geçince herkes daha iyi yaşamaya başladı. Herkes dua etmek için bana gelmeye başladı. Sonra birden Ruslar geldi ve bizi dağıttılar. Beni ve bazılarını tutuklayıp Biysk’e getirdiler. Bazı memurlar beni dövdü. 18 ay hapis yattım. Sonra duruşma yapıldı. Duruşma öncesinde ve duruşmada herkes senin sorduklarını sordu.

Sokolov ve diğer avukatlar tarafından savunulduk. 40 kişi hapse atıldık. Çugul ve beş kişi kısa süre içinde serbest bırakıldı. Tutuklananlar içinde ben yoksuldum. Benim dışımda Kıytık, Maday kardeşler, Çapyak ve Ançıbay zengindi. Herkes aynı şekilde dua etti.

Mahkemede beni yeni ve farklı bir inanç ortaya koymakla ve Japonlardan bahsetmekle suçladılar. Bu doğru değil. Ben Japonlar hakkında hiçbir şey duymadım ve bilmiyorum. Bunu hapishanede yken öğrendim. İbadetlerimiz için 2-3 bin kişi toplanmıştı... Kamlık inancında olan zengin Kalmıkları zorla getirip tuttuğumuzu söylediler. Bu konuda Ruslar da bu Kalmıklar da yalan söyledi. Hapisten çıktığımda eve geldim... Tutuklanmadan önce 4 boğa, 40 inek ve 60 koyunum vardı. Şimdi hiçbir şeyim yok. İnanan kardeşlerim bana yardım ettiler; üç inek ve birkaç koyun getirdiler.

Memleketime döndüğümde Kalmıklar beni ziyaret etmeye başladı. Şimdi yalnız dua ediyorum. Altay’da çok şey değişti. Selamlaşma artık “ezen” ve “tabış çok” sözleriyle değil, “cakşı” sözüyle yapılıyor. Kalmıklara artık Carlıkçılar eğitim veriyor. Dualar ediyorlar. Şimdi sana söyle-

diklerimin dışında onlara bir şey söylemiyorum. Carlıkçıların nereden geldiğini bilmiyorum (Semenov, 1913: 388-397; Ekeyev, 2014: 183).

Semenov'a ifadesinde belirttiği gibi Çet, gerçekten yoksul biridir. Kırık Vadisi'nde birlikte yaşadığı kayınpederi Markitan'ın 1.200 koyun ve çok sayıda atı olduğu hâlde Çet ancak 40 koyun ve beş ata sahiptir (Danilin, 1993: 92). Semenov'dan üç yıl sonra Çet'le tanışan etnograf Anohin'in tespitleri de neredeyse aynıdır. Anohin, Çet'i dirençli görmediğini kaydettikten sonra kendisine ve arkadaşlarına geleneksel pipo ikram etmesini de şaşkınlık içinde karşıladığını kaydetmiştir. Çünkü Çet bu ikramla Burhanizmin yasaklarından birini açıkça ihlal etmiştir. Anohin, şaşkınlığa devam edecektir. Çünkü Çet, Burhanist geleneğe tamamen aykırı olan alkol içecek, ertesi gün etnografla ev yapımı alkollü içki içecek ve Anohin'e eşlik eden şamanlardan birinin hasta sağaltmasını sessizce izleyecektir (Znamensky, 2005: 42).

Altay'da üç yıl geçiren ve 1913 yılında Çugul'u ziyaret eden M. Sokolov'un (M. Sobolev) ise Çugul hakkındaki izlenimleri şöyledir: "Çugul, Ayalu istasyonundan 35 verst uzaklıktaki Tovotoy yolunda yaşıyor. Şu anda dördüncü kocasıyla evli. Yurtlarının girişi, temizliği ve düzgünlüğü ile dikkat çekiyor. Üç sunak, üç renkli kumaşla süslenmiş: ak, sarı ve mavi. Sunakta süt içmek ve süt saçısı yapmak için gümüş kâseler, mumlar içinse şamdanlar mevcut. Sunaktaki duvarlara ipek kurdeleler ve eşarplar asılı. Kalmık geleneklerinin aksine ne Çugul ne de kocası tütün ve arakı içmiyor, başkalarının yurtlarında tütün içmesine de izin vermiyorlar. Yurtta Burhanistlerin geleneksel selamlaşması olan karşılıklı ardıç vermek suretiyle Çugul'la selamlaştım. Çugul'un gözleri güzel, enerjik ve büyüktü. Genel olarak düz yüzlü Kalmıklardan farklı görünüyordu. 22 yaşından daha büyük görünmesine rağmen kişide hoş bir izlenim uyandırmaktadır. Akrabaları arasında kendisine saygı duyulur, düğünlere ve hastalara davet edilir. Gittiği düğünlere ardıç dalları ve sütle karşılanır, onu gören Kalmıklar şapkalarını çıkarır. Bir hastaya tanı koyar, tütsü yapar, nasıl dua edileceğine dair talimatlar verir. Çadırdaki oturup kendisiyle çay içerken ona 1904'te yaşananları sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Ben yetim kaldım. Çet Çelpanov beni 11 yaşında iken evlat edindi. Koyunlara bakarken beyaz cüppeli ve beyaz ata binmiş birini gördüm. O, benimle inanç hakkında konuşmaya başladı. Anlattığı her şeyi tam olarak anlayamasam da eve geldiğimde yaşadıklarımı Çet ve karısına olabildiğince iyi bir şekilde anlatmaya çalıştım. Daha sonra kendisi de bu adamı gördüğünü ve onun Oyrot Han olduğunu, Tanrı Burhan'a dua etmemiz gerektiğini söyledi. Ben onu sadece bir kez gördüm, bana bir daha görünmedi. Uzun zaman önceydi ve çok şeyi unuttum, şimdi her şeyi tam olarak hatırlamıyorum." Tiri'yi tanıyıp

tanımadığımı sorduğumda ise hakkında hiçbir şey bilmediğini ve tanımadığını söyledi. Çugul'a veda ederken belki benimle bir şeyler göndermek ister diye Çet'in yanına gideceğimi söyledim. Önce beni anlamamış gibi bir süre durduktan sonra öfkeyle şöyle dedi: "Ne Çelpanov'u, ne babası, o benim babam değil. Babam Sorok, uzun zaman önce öldü." Çugul'un dördüncü kocasından, Erke İşener adlı bir kızı var. Yapak adlı genç ve yakışıklı bir adam olan kocası ise kibar ve nazik bir insan. Yanlarından ayrılırken beni yurtlarının birkaç mil ötesine kadar yolcu etti" (Sokolov, 1913; Ekeyev, 2014: 185-194). Krader ise, Çugul'un Ak Cañ içindeki rolünü çok saygın bir konum olarak yorumlar (Krader, 1956: 288). Ataerkil bir toplumda bir kız çocuğunun bu denli yüceltilmesi hiç şüphesiz onun çocuksu masumiyetiyle birlikte Oyrot Han efsanesindeki işleviyle ilgilidir.

1914 yılına ulaşıldığında I. Dünya Savaşı yıllarında Carlıkçılar, az sayıdaki katılımcılarla da olsa dua törenleri düzenlemeye ve yeni din adamları yetiştirmeye devam etmişlerdir. Altay Türkleri ise savaşı bağlı oldukları ülkenin savaşı olarak algılamamışlar, toplanan yardımlara çok az destek vermişlerdir. Bölgede büyük hayvan sürülerine sahip zenginlerin olmasına rağmen ancak 1.000 Ruble ve 511 at bağışıyla kampanyaya katılmışlar, tıpkı Rus-Japon savaşında olduğu bu savaşı da çarlığın ve Rusların sonu olarak görmüşlerdir. Carlıkçıların dualarında Yopon Han'ın yanına bir yenisi eklenir: Germnaskiy Çar (Alman çarı). Bu dualarda Ruslara karşı ajitasyonla birlikte onların yenileceğine dair kehanetler ön plana çıkar (Danilin, 1993: 128-130). Buna rağmen bu yıllar, Burhanizmin zayıflayıp güç kaybetmeye başladığı ve askere alınıp cepheye gönderilmek istenen Altaylıların buna kısmen de olsa toplumsal tepki verdiği zamanlar olarak dikkat çeker.

Altay Burhanizmi sonraki yıllarda bu inanç sisteminin bazı unsurlarını benimseyen Karakorum siyasi oluşumunu etno-milliyetçilik bağlamında etkilemiştir. Altay aydınlarının liderleri, özellikle sanatçı Çoros Gurkin, Rusya'da çarlık yönetiminin yıkılmasını ve ortaya çıkan siyasi boşluğu lehlerine kullanmak istemişler, bu amaçla Altay merkezli Sibirya Türklüğünü içine alacak Karakorum oluşumunu başlatmışlardır. Çoros Gurkin önderliğinde 1 Temmuz 1917'de "Biysk Gorno Altay Volost Temsilcileri Kongresi" düzenlemişlerdir. Karakorum-Altay yönetimine Dr. Tiber Petrov başkanlık etmiştir. Burhanistlerin önde gelenleri, bu oluşumu tamamıyla desteklemişlerdir (Danilin, 1993: 138). 1917-1918 yıllarında Burhanizm tamamen anti devrimci bir hüviyete bürünmüştür. Ortaya çıkan bu gelişmeler eski, efsanevi umutların yeniden canlanmasına yol açmıştır. Efsanevi bekleyişe göre Amır Sanaa ortaya çıkacak, Ruslarla olan savaşı yönetecek ve Altayları tekrar özgür kılacaktır. Amır Sanaa'nın gelişinden önce

ise bir lama 17 kegee (vaiz) ortaya çıkacak, onları 700 köpek takip edecek ve nihayet Ruslarla savaşmak için 7.000 bahadır gelecektir. Bu ve benzeri efsanelerle dolmuş halkın içinde 1917 yazında Ongüday aймаğının Kula-dı köyünde Burhanistlerin içinden Kurdan Matakov adlı bir genç ortaya çıkar. Kendisi varlıklı bir ailenin çocuğu olup, Tuyaktu'da kilise okulunda okumuştur. Danilin, görgü tanıkları ve katılımcılarla yaptığı görüşmelere dayalı olarak şu bilgileri verir: Kurdan Matakov'un iddiasına göre, bir sabah 12 yaşındaki bir kız çocuğu gökten inerek ona bir kitap vererek şöyle demiştir: "Bu kitap senin için. Onu oku ve herkese ilan et. Ama kimseye gösterme. Gösterirsen seni acımasız bir şekilde cezalandırırım. İnsanlar, Oyrot Han'ın geliş zamanının yakın olduğunu bilmeli ..." Gördüklerini insanlara anlatan Kurdan'ın elinde parlak brokarlara özenle sarılmış bir kitap vardır. Başka bir versiyona göre ise bu kitap, ak veya kızıl donlu bir ata binen beyaz kürkten yapılmış palto giymiş bir adam tarafından gökten indirilmiştir. Nayman boyuna mensup Kurdan, tıpkı Çet'in insanları Tereñ Vadisi'ne toplaması gibi o da insanları Kuladı'ya çağırır. Yaşadıklarını insanlara anlatırken aniden bayılır. Ona ardıç tütsüsü yaparlar. Uyandığında, büyük bir Carlıkçı olduğunu duyurarak, kendisine büyük bir yurt yapılmasını, özel bir kaftan (aksüt ton) dikilmesini, bir başlık yapılmasını ve bir tespih getirilmesini ister. İstekleri hızla yerine getirilir, yanına *ködöçi* adı verilen koruyucu ve yardımcı görevi gören insanlar yerleştirilir. Onun; Oyrot Han'ın yeni bir öncüsü, habercisi olduğu yayılmaya başlar. Kurdan, ilk ayinini düzenler. Söylentiler yayıldıkça toplanan insanların sayısı da artmaya başlar. Kurdan, Sudur adı verilen kitabı okuyarak açıklamalar yapar. Oyrot Han'ın geleceğini, büyük bir savaşın olacağını, bunun için kadınlar dâhil herkesin silahlanması gerektiğini söyler (Danilin, 1993: 139). Bu ve benzeri şekilde Oyrot Han, Şunu ve Amır Sanaa'nın öncüleri olduğunu iddia edenler zaman zaman ortaya çıkar. Elllerinde kutsal kitap taşıdıklarını iddia ederler ki, bu kitapların sonradan Çet'in elindeki kitaplardan birinin patates ekimiyle ilgili bir kitap çıkması gibi dinî kitaplar olmadıkları, hatta sıradan Rusça kitaplar oldukları tespit edilir.

Ekim Devrimi'yle birlikte Carlıkçılar; Üst Kan, Ongüday, Oymon ve Abay gibi yerleşim yerlerinde hemen her gün insanları dua etmek için dağlara götürmüşler, doğuya (Moğolistan'a) giden yolun kutsal bir yol olduğunu, batıya giden yolun (Rusya'ya) ise felaketler yolu olduğunu söyleyerek insanları Moğolistan'a gitme konusunda teşvik etmişler, bununla da kalmayıp Kızılların karşısında, Akların yanında yer almalarını istemişlerdir. Fakat Altay dağlarında kalanlar genellikle yoksul ve çaresiz Altaylar olmuş, Argımay ve Mancı gibi zenginler yakında geri dönecekleri umduyla varlıklarının (para, ipek, su samuru kürkleri, kılıçlar, değerli giysiler ...) önemli bir kısmını toprağa gömerek Moğolistan'a kaçmışlardır.

Devrimle birlikte Aklar ve Kızılların taraflarını tutan Altaylılar arasında da bir mücadele başlamış, 1919'da Sovyet rejimine sempati duyan üç Altaylı, Akların safında yer alanlar tarafından öldürülmüştür. Bu ve benzeri olaylar, genelde Altay folkloruna, özelde de Burhanist folklorla yansımıştır. Bu yıllarda Burhanistlerin toplantıları daha çok Aklara destek veren siyasi toplantılar mahiyetinde geçmiştir. Fakat 1920'li yılların başından itibaren Sovyet rejiminin Altay'da yerleşmeye başlamasıyla birlikte Burhanistler bir taraftan Sovyet rejiminin yeni hayat şartlarına dair eleştiriye folklorla yansırken, diğer taraftan bazı Carlıkçılar, Sovyet rejimiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Carlıkçı Tonkoy Mendeşev, Oyrot Özerk Bölgesi'nin kurulması vesilesiyle Karakol'da dua töreni tertip etmiştir. Moğolistan'dan geri dönen Argımay gibi zenginler, yokluklarında hayvanlarına bakıp otlatanlara hayvanlarından pay vermiş, hatta Oblast Yürütme Komitelerine at sürüleri bağışlamak istemişlerdir. 1924 yılı ise Altay'da ilk Komünist Parti organının kurulması bakımından yalnız bölge için değil, Burhanizm açısından da önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1924-1925 yıllarında "bay" adı verilen zenginlerin ellerindeki bereketli otlaklar alınmış, böylelikle bay sınıfı büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. DANİLİN'e göre, bu restorasyon döneminde Burhanizm, Zaysan ve bayların elinde sınıf mücadelesinin bir aracı hâline getirilmiş, Carlıkçılar dualarında Sovyet karşıtı unsurları işlemeye devam etmişlerdir. Fakat diğer taraftan sözlü gelenek ve ona bağlı unsurların halk üzerindeki etkisi test edilmeye devam eder: 1924 yılında bir Altaylı kadın, Oymon'dan Yelo Ongiday'a çarpıcı bir haberle gelir: Geçen yıl o bölgede sözde bir kanatlı yılan (kanatsız cılan) ortaya çıkmıştır. Bu bir savaş beklentisi olarak kabul edilir ve söylenti Carlıkçılar tarafından desteklenip yayılır. Carlıkçı Emeş Çaçayev düzenlediği ayinde, böyle bir kanatlı yılanın görülmesinin gerçekten Ruslarla yapılacak bir savaşın başlangıcına işaret olduğunu, Kızıl Ordu'nun bu yılanla baş etmesinin mümkün olmadığını söyler. 1927-1928 yıllarından itibaren bölgede açılan atölye ve fabrikaların geleneksel üretim tekniklerine uygun olmayan tarzda üretim yaptıkları, bunun günah olduğu söylenerek bu tesisler ve üretimleri Carlıkçılar tarafından eleştirilmiş, kolektif çiftliklerin inşasında ormanların kesilmesinin Yer-Su ruhlarını rahatsız ettiği iddia edilerek engellenmeye çalışılmış, aynı şekilde toprağın traktörle sürülmesinin toprak ruhunu rahatsız ettiği söylenerek eleştirilmiş, Sovyet gazete ve dergilerinin evlere girmesinin uygun olmadığı dillendirilmiştir (Danilin, 1993: 144-148). 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren özellikle Repressiya politikalarıyla birlikte Burhanizm, 1991 yılına kadar büyük bir kesintiye uğramıştır.

Tiri Akemçi; Kuran ve Matakov Tanaşev gibi Burhanistleri arka planda bırakacak, Burhanistlerin liderliğini üstlenecektir. Çet Çelpanov henüz

hayattayken bütün Carlıkçıların başı olarak ortaya çıkan Tiri Akemçi (kelime anlamı Diri/Canlı Akşifacı/Akemçi), Burhanistleri yılda iki kez toplayıp bir araya getirerek dua törenleri düzenlemiş, topladığı Carlıkçılara nasıl dua edecekleri yönünde dersler vermiştir. Akemçi hakkında Burhanistleri mahkemede savunan avukatlardan M. Sokolov'un, 1912-14 yılları arasında Altay'da eski sanıkları ziyareti sırasında duruşmadaki pozisyonunun aksine tespitleri ilginçtir. Sokolov; diğer bazı insanların, özellikle de Tiri Akemçi'nin, yeni dinin oluşumunda güçlü bir el olduğunu vurgulayarak Akemçi'nin uzun yıllar boyunca Moğolistan'da yaşadığını, okuryazar biri olarak, Budizm ve Lamaizme aşina olduğunu ve Oyrotya'da (Dağlık Altay'da) Burhanizmin ortaya çıkışı konusunda seçilmiş biri olduğunu yazmıştır (Tadina, 1994: 295-96; Kos'min, 2007: 47) Aslında Akemçi'nin, yeni dinin inşasında Çet Çelpanov'dan daha çok etkili olduğuna dair görüşler vardır. Bu nedendir ki Sokolov, 1912-1914 gibi yakın bir tarihte Çet'in unutulmuş olmasına şaşırır. Tereñ Vadisi'ndeki dua toplantısına liderlik etmiştir ama Burhanistlerin o tarihte gösterdiği performansın gerçek bir lideri olduğu iddia edilemez. Çet ve Tiri'nin 1904'ten önce birbirlerini tanıyıp tanımadıklarına bakılmaksızın, ikincisinin Burhanist hareketin dinî bir yapı olarak biçimlenmesindeki rolü çok önemlidir. Tiri, bütün Carlıkçılar içinde sadece en yetkili ve en önde gelen kişi olmakla kalmayıp, Çet tutuklanıp yargılandıktan sonra pratikte yeni inancın takipçilerinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Sokolov; Tiri, Akemçi Burhanist din adamlarının başı olan Carlıkçı iken Çet Çelpanov, daha düşük bir Carlıkçı bile değildir, diye yazmıştır (Tadina, 1994: 301).

Tiri Akemçi; gelenekler ve eski efsaneler hakkındaki bilgisi, Altay aristokrasisiyle ve Moğol Lamaizminin temsilcileriyle olan yakın ilişkisi nedeniyle zamanla Carlıkçılar arasında en yetkin kişi olmuş, diğer Carlıkçıları eğitmiş ve aralarındaki farklılıkları gidermeye çalışarak birleştirici bir konum edinmiştir. Danilin tarafından toplanan bilgilere göre Tiri Akemçi, Burhanist sunaklara genellikle *Kerel Cayık* veya *Altan/Altın Cayık* adı verilen bez parçaları asmayı tercih etmiştir. Fakat zaman içinde Burhanizmin yayılması ve Carlıkçıların sayılarının artması nedeniyle oluşumunun üzerinden henüz 20 yıl geçmemişken Burhanizm içinde birbirini tasvip etmeyen çeşitli gruplar oluşmaya başlamıştır. Kerel Cayık'a saygı duyanların yanında Sırğa Cayık, Maanı Cayık ve Koyon Cayık'a saygı duyan çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Ayrıca Tiri Akemçi; görkemli ve pahalı kıyafetler giymiş, kadınları ve özellikle Zaysan Çerlok'un kızı gibi evlenmemiş zengin sınıftan genç kızları ruhban sınıfının içine katmıştır (Danilin, 1993: 122-123; Kosmin, 2007: 61, 115).

Kos'min'e göre Çet'i yönlendiren, zamanın önde gelen Altay zenginleri ve yöneticileridir: Mancı Kulcin, Kıytık Elbudin, Sopok Bayinkin, Kırgız Samanov ve Çapyak Yuduyev ... Bunların içinde Kırgız Samanov; Çet için yeni bir yurt dikilmesini, beyaz bir manto ve şapka yapılmasını emretmiştir. Nasıl dua edileceğini Çet'e öğreten de odur. Bu isimler arasında özellikle Mancı Kulcin, önemli bir rol oynamıştır. Çet'in akraba olduğu Kulcin kardeşler ve Elbudinler ve çok sayıda hayvana sahip olan diğer önde gelen kişilerin, Moğolistan ile güçlü bağlantıları vardı. Bunlar, o zamanın diğer zenginleri gibi Moğolistan ile kürk ve hayvan ticareti yapıyorlardı. Ayrıca Kulcinler, Koş-Agaş üzerinden Moğolistan, Çin ve Tibet'e geyik boynuzu satışı da yapıyorlardı (Danilin, 1993: 54; Kos'min, 2007: 49-50). Bu ticaret dolayısıyla Moğolistan'a sık sık giden zengin ve yönetici Altay sınıfının, Moğol Budizmiyle teması kaçınılmaz olmuştur. Etnograf Karunovskaya, Kulcin ailesinin en tanınmış üyesi olan Argımay Kulcin'in dinî gerçekleri ararken pek çok dilde (Çince, Japonca, Tibetçe) kitaplar okuduğunu ve din hakkında Moğol din adamlarıyla tartışmalar yaptığını kaydetmiştir. (Muýtuyeva, 1995: 16; Kos'min, 2007: 51). Argımay Kulcin, sadece Moğolistan'dan değil başka yerlerden de çeşitli nesnelere temin ederek Altay'a getirtmiştir. Örneğin bir "bay (zengin)" olan Taytak'a propaganda amacıyla St. Petersburg'dan bronz bir Burhan heykeli getirtirmiş, bunu sihirli bir fener gibi slayt projektörüyle kullanmıştır (Danilin, 1993: 114; Kos'min, 2007: 50-51).

Tiri Akemçi'yle aynı zamanlarda ortaya çıkan fakat adı onun kadar duyulmamış olsa da yeni inancın özellikle Üst-Kan bölgesinde yayılması için büyük çaba gösteren bir Burhanist vaizi vardır: Kondrat Tanaşev. Tanaşev, geceleri Altay kamplarını ziyaret ederek Burhanizmi anlatmıştır. Altay Ruhani Misyonunun 1907 yılındaki raporlarından birinde onun vaftiz edilmemiş Altaylara Burhanizmi vaftiz ettiği kaydedilmiştir. O; sadece Burhanistler arasında değil, tüm Altaylılar arasında "Yala Yarık" adıyla tanınır hâle gelmiştir. Tanaşev, 1905 yılından itibaren bütün Rusya'da resmî olarak bir dinî hoşgörü ortamının yaratılmasından da cesaret alarak misyonerlere karşı açık protestolarda bulunmuş, onun bu cesur tavırları popülerliğinin artmasına neden olmuştur. Özellikle 12 Mayıs 1907'deki Ust-Kan davasında toplanan büyük insan topluluğundan ustaca faydalanmıştır (Danilin, 1993: 116). Danilin'in "ustaca faydalanmak" olarak ifade ettiği Tanaşev'in tavırlarını Potapov sahtekârlık olarak yorumlar. A.A. Koptelov'un da Tanaşev'i sahtekâr olarak nitelemesi ve Tanaşev'in sürekli değişen dinî tercihleri Potapov'u haklı çıkarıyor. Tanaşev, 20. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul etmiş, daha sonra bu dinden ayrılarak Burhanizmi yaymaya çalışmış, I. Dünya Savaşı arefesinde tekrar Hristiyanlığa dönmüş, hatta papaz olmuştur. Sovyet hâkimiyeti zamanında ise önce köy öğretmeni, daha sonra da sahnede Şaman ayinlerini canlandıran bir ak-

tör olarak çalışmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi ise Çuy Ovası'nda çobanlık yapmıştır (Potapov, 2012: 330-331).

Tereñ Vadisi'ndeki başarısız girişimden sonra Burhanizmin devamını sağlamak için başta Kulcinler olmak üzere Altay zenginlerinin özellikle Mancı Kulcin'in öncü rol oynadığına dair başka kanıtlar da vardır. 13 Mayıs 1907'de Mancı ve Argımay Kulcin'le birlikte bazı zenginler ve geleneksel yöneticiler, topladıkları 512 imzayla yeni inancın resmen tanınması için Biysk'teki resmî makamlara bir dilekçe sunmuşlardır. Bu girişimin altında şüphesiz Çarlık Rusya'sında 17 Ekim 1905'te ilan edilen vicdan özgürlüğü ile ilgili manifesto bulunur (Danilin, 1993: 117; Tadina, 1994: 218-219; Kos'min, 2007: 57). Bu resmî teşebbüs başarılı olmuş olsaydı bu elit sınıf sıradan Altaylıların da desteğini alarak kendilerinin ve toplumun çıkarlarını Ruslara karşı savunma imkânına sahip olabilirdi. İmza kampanyası toplamayı başlatanlar, kendileri imza atmamışlardır. Danilin'e göre, girişim başlatanların bu tavrı aslında en başından beri takındıkları perde arkasında kalma tutumlarının açık bir göstergesidir. Her şeye rağmen Burhanizmin yayılması organize bir şekilde devam etmiş, hatta zaman zaman direnişe dönüşmüştür. 1913 yılında Burhanizmin asıl teşkilatlanıp yayıldığı yerler olan Obogon, Aranur, Kırılık, Yabagan ve Yukarı Çarış bölgelerinden 500 kişi volost sistemini protesto etmek için isyan çıkarmışlardır. Bu isyanla ilgili bir misyoner raporunun dışında maalesef belge ve bilgi mevcut değildir (Danilin, 1993:118).

Kögöl-Mayman (Nayman) boyuna mensup olan Kulcin ailesi, 20. yüzyılın başlarında Altay'daki en zengin ve saygın ailelerden biridir. Argımay Kulcin, Çarlık döneminde bir zaysandı, bu geleneksel unvan kaldırılınca volost başkanı oldu. Kendisinin bir damızlık çiftliği, süt işleme fabrikası ve diğer bazı küçük işletmeleri vardı. Dolayısıyla Argımay Kulcin, o dönem için yerel endüstrinin gelişmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. O, bu ticari işlerinden elde ettiği kazancının bir kısmıyla Altaylı çocukların eğitim alabilmesi ve aydınlanması için okullar yaptırıp, kitaplar yayımlatmıştır. Onun bu faaliyetleri, eğitimi bir tekel hâlinde ellerinde bulunduran misyonerlerle arasının açılmasına neden olmuştur (Muýtuyeva, 1995; Şertsova, 1997: 121; Kos'min, 2007: 52). Argımay Kulcin'in kardeşi Mancı Kulcin hakkındaki anlatılar ise onun Sovyet rejimine tepki göstererek 1919'da Moğolistan'a geçtiğini, orada Altaylı ressam Çoros Gurkin (1870-1937) ile görüşüğünü, 1921'deki Moğol Devrimi'nden sonra aklını yitirdiğini ve Moğolistan'da Derbetler arasında öldüğünü anlatır. Mancı'nın erkek kardeşi Argımay'ın da göç ettiği ancak 1920'lerde Altay'a geri döndüğü ve baskılara maruz kaldığı, sürgünden evine dönerken de öldürüldüğü anlatılır (Kos'min, 2007: 53).

Altay'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte, devrim öncesinde Altaylıları Hristiyanlığa çekmeye çalışan Altay dinî misyonunun da faaliyetlerini de durdurmak zorunda kalması, siyasi ve dinî gücünü büyük ölçüde kaybetmiş olan yeniden canlanmasını ve Şamanizmle birlikte varlığını belli bir süre sessizce devam ettirmesini sağlamıştır (Potapov, 2012: 270). Böylece, Burhanizm'in etkisi 1930'lu yıllara kadar özellikle Güney Altay'da devam etmiştir. Onguday'da 11, Ust-Kan'da 21, Ust-Köksi'de ise 11 olmak üzere toplam 43 Carlıkçı bulunmaktaydı. Reprəsiya Dönemi'nde ise birçok Yarıklıkçı vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş ve yargılanmıştır. Bunlar arasında isimleri tespit edilenler şunlardır: Kakpakov Toşpok (1872), Kergilov Poroy (1871), Saharov Koktru (1884), Babıkov Sarul (1884), Saharov Kukan (1884), Keçenekov Kundeş (1898), Kuzyuntın Süme (1882), Yelkiçinov Karman (1875), Mandayev Barnaul (1869), Kazakpayev Tas (1873), İdu Nokor (Todu Kokor) (1881), Kaspın Tohtonçı (1870), Kestelev Alban (1883), Çaçıyakov Anışka (1880) (Ekeyev 2014: 202-205). Fakat bu dönemde, yani 1920'li yılların sonlarıyla 1930'larda, Kızıl Oyrot gibi yerel gazetelerde Ak Cañ'a bağlılıklarından pişmanlık duyanların (özellikle Carlıkçıların) mektupları yayımlanmıştır. Kamu mektubu yazmanın genel bir politik fenomen kabul gördüğü bu yıllarda, Ak Cañ'da buna dâhil edilmiştir (Arzytov, 2018: 44).

1930'lu yıllara gelmeden Burhanizmin halk arasında nasıl anlaşılabilir yorumlandığına dair Oymon bölgesinin Kısıl köyünde yaşayan İvan (Çukur) Markov tarafından 10.08.1928 tarihinde yazılmış mektubu okumakta fayda var:

... Altaylılar ona *Süt Cañ* der. İlk olarak Kırılık adlı yerde 1904 yılında ilan edildi diyorlar, Çet adlı kişinin kızı on iki yaşındayken. Sonra Burkan Kудay ortaya çıktı diye halk dua etti. Din bilmez cahil halk, okuma-yazması olmayan zavallı halk, kayın ağaçlarına bezler bağlayıp Burhan adına dualar etti. Beslediği malını keserek yiyip, Oyrot dini deyip secdeye kapandı, Süt dini deyip sevinip dua ve ibadet etti. Kırılık adlı yerde iki binden fazla kişi (toplandı). Sonra bu duanın haberi Mukalay Kaan'a (Çar Nicholas) ulaştı. Altay halkı Oyrot dinini ortaya çıkardı, gidip onu basarak dağıtın diye beylerini gönderdi: icra memuru, gardiyan, şef, çavuş, polis şefi. Bu görevliler gelerek, birçok köyden gelip toplanmış insanları yanlarına alarak toplu duayı dağıttıktan sonra o küçük kızla birlikte babası Çet'i hapishaneye attılar. Onlarla birlikte birçok insanı da. Buraya gelen yöneticiler dua için oraya toplanmış insanları yağmaladılar. Sonra halk korkup başka başka yerlere dağıldı.

Önceden Oymon'un insanları, kötü bir kamlık inancına sahipti. O dua sırasında şaman tefleri yakıldı. Hâlâ da Oymon içinde şaman yoktur, Carlıklar var. Sonra Carlıklar iyice çoğalıp, vadilerde ve yurtlarda dualar ettiler. Burhan adına dualar edildi, çeşitli dualar söylendi, (sıradan) kişi-

nin anlayamayacağı sözler söylendi. Tef çalan kara kam, şeytana uydu (buldu). Bu kötü dini Ak Burkan lanetledi, biz de halk olarak terk ettik, kötü ruhları ve kanlı kurbanları terk ettik. Kötü ruhları Tanrı Üç Kurbus-tan lanetledi. Güneş kutsandı, güneşin seyrine dualar edildi. Geceleyn ay kutsandı, ayın seyrine dualar edildi. Ak Burkan'a inananların kaderi iyidir, Kün Burkan'a inanan sarsılmaz bir servete sahiptir, Kün Burkan halkının iyi bir kaderi vardır.

Sonra halk; kötü ruhları, putlarını, kamların teflerini toplayarak yaktı. O Carlık, küçük kızın sözüyle böylece Burkan diye, ay ve güneş diye, Altayım yerim yurdum diye, kayın dallarını saplayıp, onlara bez bağlayarak dua etti; ona *Cayık* denir. Dairevi düzenekler hazırlanır; ona *Tagıl* denir. Onda ardıç yakılır.

Kapının yanında iki genç kayın fidanı bulunur, onlara bez bağlanır, onlara *Sarı Tañdak* ve *Ak Tañdak* denir. Altay iyesinin adı Ak Tarakı Burkan'dır. Halkımız onun için o bizim koruyucu zırhımızdır, der. Onun içine de tagıla ardıç konulur, dua edilir. Katun'un üst kısımları Tört Sümer'dir, yurdumuzu bir arada tutan, Altayımız, diye dua edilir, Dörbön Oyrot töresi, töre tutan dört Sümer denir.

Sonbaharda avlanma zamanında Altay'a dualar edilir, bezler bağlanıp, süt saçılır, dualar edilir. Altay'a evin içinden de dışından da dualar edilebilir.

Başka başka yerlerin Catlıkçılarının duaları başka başkadır. İnsanın anlayamayacağı sözleri dua şeklinde öğrenen kişiye *Carlık* denir. Daha önce bizim cahil halkımız hiçbir şey öğrenmedi, yöneticileri de öğretmedi. Mukalay Kaan (Çar Nicholas) da hiçbir şey öğretmedi (Ekeyev, 2017: 207-210; MAE, f.15, op.1, d.41, ll.47-48)

Sonuç

Ak Cañ/Süt Cañ (Burhanizm) inancı, 1904 yılında Altay Türkleri arasında ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu inanç sistemi, dünyanın değişik yerlerinde benzerleri görülen *nativistic movement* (yerelliği canlandırma) hareketi olarak da kabul edilebilir. Ak Cañ; Ruslara, Rus olan her şeye, Hristiyanlığa ve Altay Şamanizmine bir tepki olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen zaman içinde Altay Şamanizmine ait bazı unsurları tekrar bünyesine almıştır. Ruslara karşı tavrın ise, özellikle dualarda Rusça kelimelerin yer alması ve Ruslara ait birçok unsurun kaçınılmaz şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte zayıfladığı görülür. Ak Cañ, Çarlık Rusya'sında misyonerler tarafından yürütülen faaliyetlere bir engel olarak görülmüş, SSCB'de ise bu dinin taraftarları etno-milliyetçilikle suçlanıp cezalandırılmıştır. 1930'lu yıllarda doğal gelişimi sekteye uğrayan Ak Cañ, 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Altay Türkleri için yeni kimlik inşasında önemli bir etmen olmuştur.

Kaynaklar

- Anohin, A. V. (1927). *Burkhanizm na Zapadnom Altae*. Sibirskie Ogni. 5, 162-167.
- Arzytov, V. D. (2018). *Voices of the Land, Samizdat, and Visionary Politics: On the Social Life of Altai Narratives*. Anthropology & Archeology of Eurasia. Vol. 57, no. 1, 2018, pp. 38–81.
- Bakay, N.N. (1926). *Legendarniy Oyrot-han*. Sibirskie Ogni. no. 4., 117-124.
- Balzer, M. M. (2007). *Appendix: "White Faith" Ak Jang Commandments, Anthropology & Archeology of Eurasia*. Vol. 45, no. 3 (Winter 2006–7), pp. 89–91.
- Danilin, A. G. (1993). *Burhanizm (Из Истории Национально-Освободительного Движения В Горном Алтае)*. Ak Çeçek Yay., Gorno-Altayk.
- Danilin, A. G. (2008). *Burhanizm: Dağlı Altay'ın Tarihindeki Ulusal Bağımsızlık Hareketi*. Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine, (Derleyen: Engin Akgün), Doğu Kütüphanesi yay., İstanbul, 93-114. (Yazımın orijinali için bk. *İz İstorii Natsialno Osvoboditelnogo Dvijeniya v Gornom Altaye, Gorno-Altaysk*, Ak çeçek, 1993).
- Direnkova, N.P. *Kult Ognya u Altaytsev i Teleutov*, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii T.6.S. 72-74, 77-78.
- E.E. Yamayeva-İ.B., Şincin. (1994). *Altay-Kep-Kuuçındar*. Ak Çeçek Yay., Gorno-Altaysk.
- Ekeev, N.V. (1997). *Taina Doliny Tereng*. Radost 'poiska istiny (posleslovie k knige), Gorno-Altaysk.
- Ekeyev, N.V. (2014). *Burhanizm – Belaya Vera (Ak Cañ) Dokumenti i Materialı*. Gorno-Altaysk.
- Filatov, S.B. (2002). *Altai Burkhanizm*. Religion and Society. Essays on the religious life in modern Russia. M. -SPb. Summer Garden, 146-233.
- Güngör, H. (2004). *Ak Din (Ak Can = Ak Burhanizm)*. Türk Dünyası Tarih Dergisi. S. 206, 23-25.
- Kincses-Nagy, È. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- Kos'min, V. K. (2007). *Mongolian Buddhism's Influence on the Formation and Development of Burkhanism in Altai*. Anthropology & Archeology of Eurasia, 45:3, 43-72.
- Krader, L. (1956). *A Nativistic Movement in Western Siberia*. American Anthropologist, Volume 58, Issue 2, 282-292.
- Linton, R. (1943). *Nativistic Movements*. American Anthropologist, Volume 45, Issue 2, 230-240.
- Mamet, L.P. (1930, 1994). *Oyrotya, Oçerk Natsialno-Osvoboditelnogo Dvijeniya i Grajdanskoy Voynı na Gornom-Altae*. Nauçno-İssledovatel'skaya Assotsiatsiya

- po İzüçeniyu Natsionalnıh i Kolonialnıh Preblem. M.: Nauka i Prosveşçenie, 1930 – Gorno-Altaysk: Ak çeçek, 1994.
- Mamet, L.P. (2008). *Şamanizme Karşı Savaş*. Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine, (Derleyen: Engin Akgün), Doğu Kütüphanesi Yay. İstanbul, 79-83.
- Muytuyeva, V.A. (1995). *İz jizni Argımaya i Mancı Kulcizkih: Sbornik Dokladov Materialov*. Gorno-Altaysk
- Novikov, İ.V. (1904). *Voleniya i Dvijeniya Sredi Altayskogo Yazıçestva v Mae i İyune Goda*. Rukopis//Pravoslavnyı Blagovestnik, Nu: 19, 125-132.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*. (Çev. Metin Ergun), Kömen Yay., Konya.
- Sagalaev, A. M. (1984). *Mifologiya i Verovania Altaitsev (Tsentralno-aziatskievlianiia)*. Novosibirsk.
- Semenov, A. (1913). *Religioznyı Perelom Na Altae, Sibirskiy Arhiv*. Nu: 9-11, 388-397 ss.
- Sokolov, M. (1913). *K İstorii Burhanizma u Altayskih Kalmıkov*. Hranitsya v Daetsya s Nekotorım Sokraşçennem – sost.
- Şertsova, L.İ. (1997). *Taina Doliny Tereng*. Gorno-Altaysk.
- Şertsova, L.İ. (2010). *Burhanizm: İstoki Etnosa i Religii*. Tomsk.
- Tadina, N.A. (1994). (edt.). *Burkhanizm: doklady i materyali*. Gorno-Altaysk.
- Tadina, N. A. (2006). *Ethnic Consolidation and Continuity of Generations in the Comprehension of Burkhanism*. Anthropology & Archeology of Eurasia, 45:2, 72-85.
- Tadina, N.A. (2013a). *Dva Vzglyada na Burkhanizm u Altay-Kiji*. Sotsialnaya Antropologiya, Tom16 (4), 159-166.
- Tadina, N. A. (2013b). *Simbolika i Etiçeskie Tsennosti Altaytsev v Praktikh Vozrojdennogo Burkhanizma*. Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta İstoria , 4(24), 97-100.
- Tiukhteneva, S.P. (2006). *The “Japanese Trace” in Altai Burkhanizm*. Anthropology & Archeology in Eurasia, vol. 45, no. 3 (Winter 2006-7), pp. 35-42.
- Veresçagin, V.I. (1908). *Ot Barnaula do Mongolii*. Altaiskii Sbornik, Barnaul.
- Wallace, A. F.C. (1956). *Revitalization Movements*. American Anthropologist. Volume 58, Issue 2, 264-281.
- Verbitsky, V.İ. (2005). *Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tyurskogo Yazıka*. Ak Çeçek Yay., Gorno-Altaysk.
- Znamensky, A. (2005). *Power of Muth: Popular Ethnonationalism and Nationality Building in Mountain Altai, 1904-1922*. Acta Slavica Iaponica, Tomus 22, pp. 25-52.

Extended Summary

In the middle of May 1904, in the Ongüday region of Altai, an extraordinary activity occurred among the Altai Turks, or Kalmyk (Oirot after 1917) as they were called at that time, and trade increased to almost tenfold than its normal level. In all the streets, the Kalmyks in their traditional clothes were in a flurry of activity, on their horses, with yellow and blue ribbons hanging from their lambskin caps. People rushed to places where they can shop, as if they wanted to get rid of their money as soon as possible. They were buying gunpowder, tea, food, etc., but especially yellow and blue fabrics or yarn in these colors. Unlike just fifteen days before, cash was circulating in the market, and local traders were baffled. This activity continued until the afternoon of Sunday, May 23, but after that all the Kalmyks mysteriously disappeared. Bakay likens this to the way the theater stage quickly empties after a big show.

Why and what happened led to mysterious rumors in the nearby villages. The Russian residents of the region were frightened and alarmed. They could not understand why the Kalmyks had changed their sacred colors of red and white to yellow and blue, why they had burned the sacred skins of sacrificial horses and their Shaman drums, and why they had destroyed all the belongings, tools and equipment that had entered their daily lives with the Russians. Rumors after a while centered around certain reports: the god of the Kalmyks, Burhan, had appeared to them. He was the one who had asked them to do all this. A myth was about to become reality. Oirot Khan, the expected savior, was coming.

The Russians were concerned by this activity among the Kalmyks, and feared that the local population would start an uprising or carry out an attack against them. Some of them moved in panic to villages where more Russians lived, and some placed armed guards at the entrances and exits of the villages. It didn't take long for the regional security forces to become aware of the situation. One of the reasons was the legend about Shunu, a previous leader of the Altai Turks, who had signed the agreement made during the time of Catherine II on the attachment of the Kalmyks to Russia. It tells that Shuu would return to his people one day, just like Oirot Han, and he will rule them again in peace and tranquility. The legends state that Shunu would arrive "when the snows on the three peaks of the Three Sümer (Beluha) Mountains melt". Historical records show that the snow on one of the summits of the Three Sümer Mountains melted in 1900, the second in 1904, and the snows of the third one slipped. Thus, the mythological leader Oirot was believed to appear.

The events that took place after this would lead to the emergence of the religion known as Ak Cañ (Ak Religion) or Süt Cañ (Süt Religion) by the Altai Turks, which is known as Burhanism in the Western literature. The Altai-Sayan peoples did not call their religion Shamanism. The term they use to express this is the word "Cañ", which we can translate as "religion" or "religious beliefs". V. I. Verbitsky also gives other meanings of this term: "religion, tradition, law". When Burhanism emerged, the Altaians called it Ak Cañ. Shamanism was known as Kara Cañ (Black Religion) and Lamaism was known as Yellow Faith by Mongols

and Buryats. Altai Turks call those who believe in Ak Cañ as Ak Cañdu.

Ak Cañ (Burhanism) was born in May and June of 1904. The events were unfolded with the alleged experiences of Chet Chelpanov, a 33-year-old nomadic shepherd, and his 12-year-old stepdaughter. The claims have multiple variants. Bakay describes one of them as follows. In the steppe where the Çarış River meets the Kırılık River, two divine girls appeared to a little shepherd girl and said to her: “Go and tell your family to leave their yurt and move to another in the dark of the night. We will come to your yurt.” The shepherd girl returned home, but she couldn’t say anything to anyone out of fear. When it got dark and the darkness deepened, the little girl’s father suddenly felt a strong desire to leave his yurt as if he had lost his mind. As soon as he left the yurt, two rainbows appeared and the two girls who had appeared to the little girl came in. They asked why there were Shamanic idols in the yurt and asked her to destroy them. When the little girl said she couldn’t do that without the permission of the elders, they started to wave their hands. Thereupon, the idols spontaneously fell into the fire and began to burn. The newcomers asked the little girl to tell her neighbors that they must destroy their idols too. The next day, the girl told other people what had happened but they did not believe her and said that she was crazy. Thereupon, lightning flashed and struck, and the girls who had appeared before came back: Believe the orders. Those who do not believe will be punished. Destroy all your idols.” These divine girls also said that the Altai khanate would be re-established. One person who saw the heavenly girls here was Chet Chelpanov’s 12-year-old adopted daughter Chugul (meaning “anger”). Filatov writes that divine beings also appeared to Chet Chelpanov: “Chet Chelpanov says that a white horse was coming towards him, there was a person in a white robe on the horse and two more people appeared next to him. The first horseman began to say something to Chet Chelpanov in a language he did not understand. The other two dismounted and roughly interpreted the incomprehensible speech of the first horseman to Chet Chelpanov. The mysterious horseman said to Chet that he was the head of the Oirots and that the expected time was approaching: “You are a sinful man, but your daughter is without sin. Through her I will convey all my further orders to the Altaians”.

